

Severin, Karel

Kolonizace Hřebečska

Archaeologia historica. 2003, vol. 28, iss. [1], pp. 175-210

ISBN 80-7275-043-7

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140512>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kolonizace Hřebečska

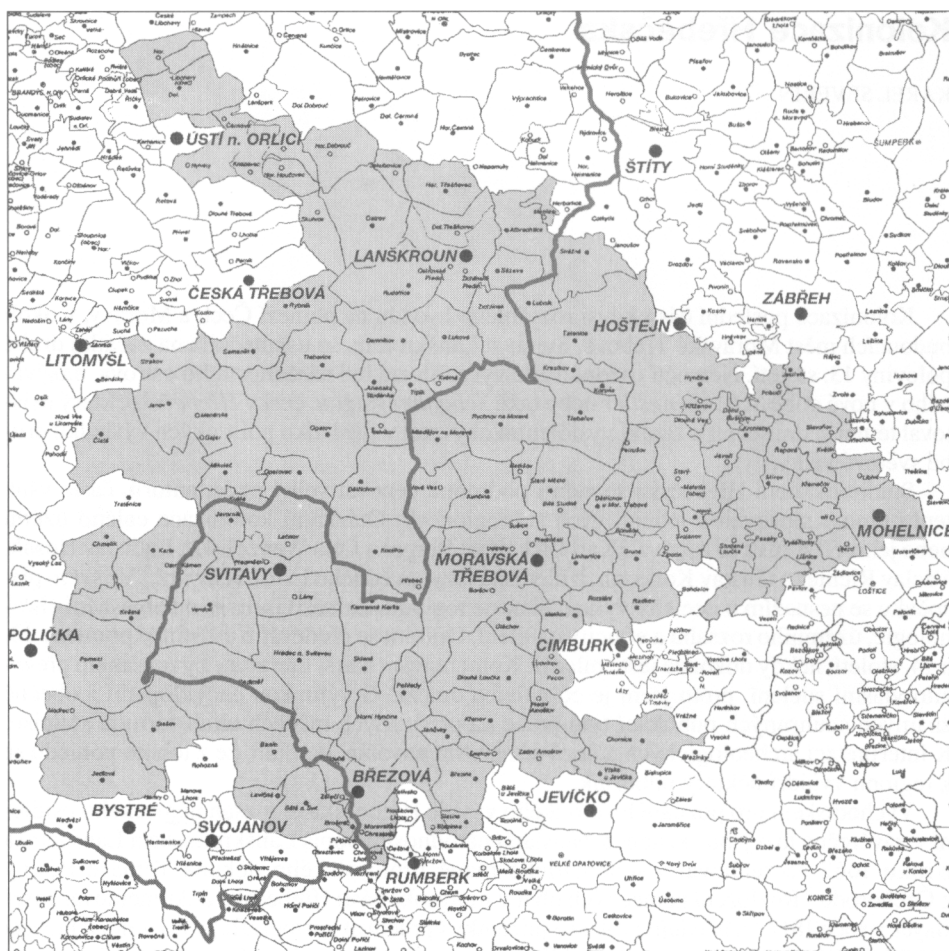
KAREL SEVERIN

Kolonizace poslední části kdysi rozsáhlého hvozdu na pomezí Čech a Moravy, v okolí budoucích měst Moravské Třebové, Svitav a Lanškrouna, se uskutečnila na začátku druhé poloviny 13. století. Němečtí osadníci zde vytvořili základ národnostního ostrova, nazývaného v nové době *Schönhengstler* nebo také *Schönhengstgau*, česky *Hřebečsko*, který existoval téměř sedm set let a zanikl vysídlením obyvatel v důsledku politických výsledků druhé světové války.

Studiu osídlení Hřebečska se velmi podrobně věnoval velký počet autorů, často však tento proces sledovali v jednotlivých subregionech. Otázkami kolonizace celého území nebo jeho větších částí se zabývali Karl Lick, Karl Berger a Otto Wenzelides, Ladislav Hosák, Václav Richter a Gustav Korkisch, z hlediska jazykovědného Ernst Schwarz.¹ Ve svém příspěvku se nesnažím o ucelený výklad historie regionu. Zaměřil jsem se na objasnění chronologie, územního rozsahu a etnicity osídlení. Opírám se především o listinné prameny 13. a 14. století, někdy dokonce ještě mladší. Komentování starší literatury by rozsahem převážilo vlastní sdělení, proto jsem je co nejvíce omezil. S výjimkou encyklopedií a obecně známých souhrnných publikací tyto práce na příslušných místech cituji formou soupisu. K interpretaci archeologických nálezů se necítím povolán, doufám, že z tohoto pohledu se k regionu vyjádří některý odborník.

Východiskem pro poznání historického vývoje Hřebečska je rozsah německého osídlení v závěrečné fázi jeho existence. Nejstarší národnostní popis Lanškrounska a Lanšperska z roku 1662 se zachoval v schématické mapě litomyšlského děkana Tomáše Pěšiny z Čechorodu.² Rozložení německých obcí v moravské části Hřebečska dokumentoval Josef Bayer v roce 1817,³ následující rok své poznatky zpracoval kartograficky a vymezil hranici mezi českým a německým etnikem.⁴ Etnicitu a počet obyvatel obcí na historickém území Čech zaznamenal J. G. Sommer roku 1837,⁵ orientačně také František Palacký roku 1848⁶ a Jan Orth s Františkem Sládkem v roce 1863.⁷ Mapami ostrov zobrazili J. V. Haeufler, Carl Czoernig, Carl Kořistka a Alois Vojtěch Šembera, J. E. Wagner, F. Held a dvakrát A. L. Hickmann.⁸ Statistické údaje o počtech obyvatel německého a českého jazyka na Hřebečsku a v jeho okolí podle sčítání lidu k rokům 1880, 1890 a 1900 otiskl W. Schmeißer,⁹ ze stejných pramenů vyšel ve své mapě a publikaci Alois Chytil a také V. Plesinger.¹⁰ V letech 1919–1937 dílem německých autorů vznikly čtyři mapy Hřebečska,¹¹ a podrobné mapy Antonína Boháče a Karla Říhy.¹² Národnost obyvatel dokumentovalo další sčítání lidu roku 1921.¹³ Mapu regionu otiskl ještě Gustav Korkisch v roce 1982¹⁴ a naposledy vyšla v *Schönhengster Jahrbuch* roku 2000.¹⁵ Pro potřeby této práce jsem představu geografické rozlohy regionu získal přenesením dat sčítání lidu z let 1880–1921 do mapy podle katastrů příslušných obcí.

V následujícím úseku jsem shromáždil informace, které vypovídají o jednotlivých etapách nebo výsledné podobě osídlování Hřebečska. Kolonizace zde proběhla v jednom časovém horizontu, avšak v několika autonomních územích pod mocenským vlivem ne zcela srovnatelných subjektů. Sledovaný prostor jsem proto rozčlenil podle zájmových sfér protagonistů zdejší kolonizace.

Obr. 1. Rozsah německého osídlení Hřebečska podle sčítání lidu z let 1880–1921 se zakreslením českomoravské zemské hranice.

Prostor Litomyšl¹⁶

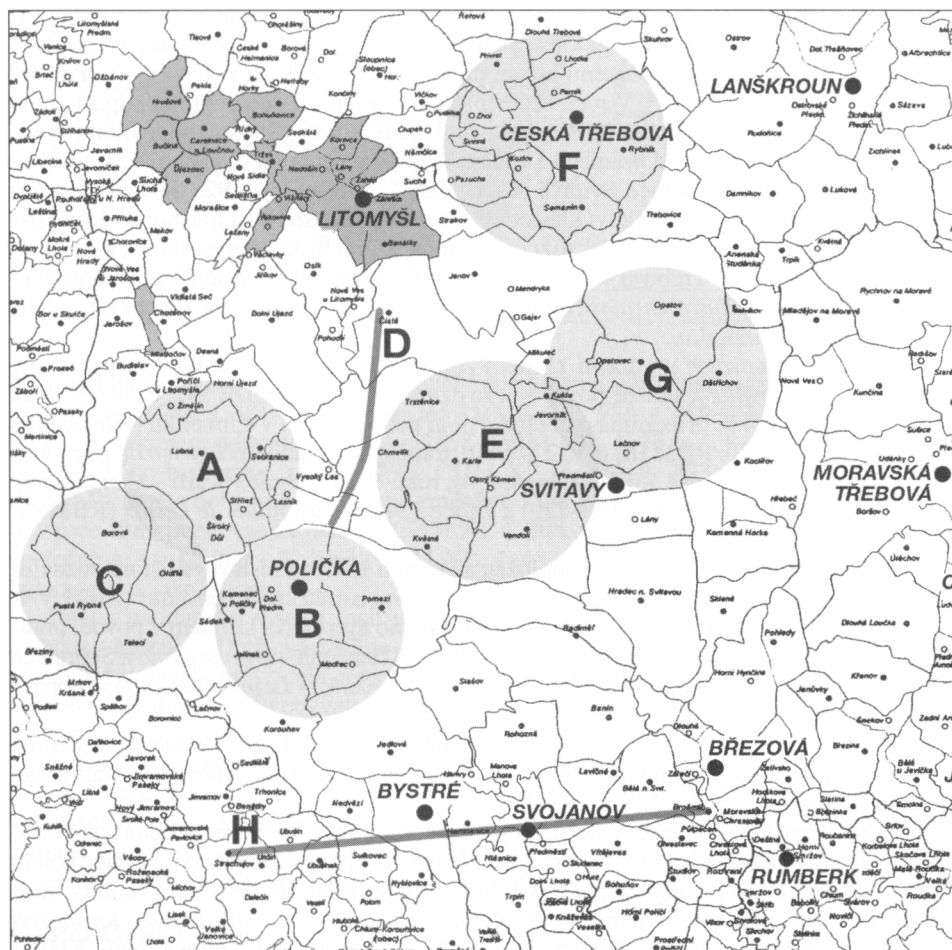
První zprávu o existenci Litomyšle zaznamenal k roku 981 kronikář Kosmas, když při popisu hranic panství knížete Slavníka jmenoval hrad Litomyšl, ležící u pomezí hvozdu a řeku Svitavu (Bretholz, s. 48). Další informace se vztahuje před rok 1099 a hovoří o Břetislavově nadání litomyšlského kostela (CDB I, č. 399, s. 412). Hrad Litomyšl je při východu z pomezí hvozdu připomínán roku 1108 (Bretholz, s. 190) a v roce 1145 podle Vincenciova letopisu biskup Jindřich Zdík po přepadení knížetem Konrádem dramaticky doputoval do Litomyšle (FRB II, s. 415). Společně s dosud neobjasněnou existencí Hrutova a celní stanice Na Trstenici¹⁷ to jsou nejstarší zprávy o tomto kraji.

Přesnější informace o osídlení klášterního teritoria obsahuje falzum listiny Vladislava II. z 20. ledna 1167 (CDB I, č. 399, s. 411–415), sepsané podle Jiřího Pražáka koncem 12. století, snad roku 1197.¹⁸ Popisuje postupně rostoucí obvěnění zdejšího kostela nebo možná kláštera benediktnů od Břetislava II. do doby kolem roku 1145, kdy sem společným úsilím král Vladislav II. a biskup Jindřich Zdík přivedli premonstráty, dary jsou zaznamenány ještě v dalších letech. Soupis lokalit dokumentuje rozsah osídleného území v době vzniku premonstrátského kláštera. Doloženy jsou Nedošín, Řikovice a Tržek, Bučina, Újez-

dec a Olšany, Domašice-Kornice, Hrušová, Cerekvice a Bohuňovice, kopec Ples severně od Vysokého Mýta, les Mokřenice u Morašic, neznámé položení Švábenic a zaniklé Křekovice¹. Pod pojmem *U gradisci* se skrývají Benátky a toponymum *Naksacigore* se týká prostoru Litomyšle, nebo Osíku. Všechna tato místa leží severozápadně od Litomyšle, většinou v pánvi řeky Loučné.

Král navíc klášteru daroval další již neosídlená území, především *circuitum ... qui dicitur Nalubnem, cum pratis omnibus, que vocantur Napolickah, et silvam totam ab ortu Dezne usque ad fluvium, qui dicitur Zuratka*. Tento prostor literatura zatím interpretovala jako jediný újezd a spojovala jej s katastrem vesnic Horního a Dolního Újezdu.²⁰ Tyto obce však neleží na potoku Lubném, ale na říčce Desné, Vladislavovou donací být nemohly. Text listiny ve skutečnosti rozlišuje tři různá území. Prvním byl újezd na potoku Lubném, druhým luka Na poličkách a třetím les od pramene Desné k řece Svatce.²¹

Severovýchodně od Litomyšle klášter dostal *totam silvam, agros et omnia prata usque ad rivum Zlupnice* a také les k řece Třebovce a odtud až na konec Čech *silvam totam a rivo*

Obr. 2. Rekonstrukce sídelního území litomyšlského kláštera a darů Vladislava II. v druhé polovině 12. století. A – prostor újezdu na Lubném, B – luka Na poličkách, C – les od pramene Desné k řece Svatce, D – pravděpodobná lokalizace Přeseky (cesta Stará voštická), E – les od Přeseky k řece Svatavě, F – les k řece Třebovce, G – odtud až na konec Čech, H – pravděpodobný průběh hranice mezi litomyšlským klášterstvím a olšanským újezdem.

iam dicto usque ad flumen Treboua et de hinc, quousque fines Boemie pretenduntur – tím byla míněna dobová představa o hranici Čech a Moravy.

Posledním darem byl les od místa zvaného Přeseka až k řece Svitavě – *a loco, qui vocatur Preseka, cum pratis omnibus usque ad fluvium, qui dicitur Zuitaua*. Termín *preseka* se vyskytuje v listinách českých a polských klášterů 13. století ve významu pracovní povinnosti a také jako označení prostoru. Z českých listin jen v litomyšlské je tento pojem použit v topografickém významu, starší literatura podnikla mnoho pokusů o jeho identifikaci a určení obsahu.²² Projevem lidské činnosti v pomezním hvozdu jižně od Litomyšle ve 12. století mohla být pouze prameny doložená dálková komunikace, kterou pracovně ztotožňují s neobyčejně rozměrným úvozem na katastru obce Čisté, nazývaným *Stará voštica*.²³ Od významné historické cesty jako jediného opěrného bodu v neosídleném hvozdu se mohl topograficky odvíjet dar lesa, situovaný mezi přeseku a řeku Svitavu, stojí proto za úvahu, zda slovo *preseca* neoznačovalo přímo tuto cestu. Litomyšlskem nepochybně procházela důležitá komunikace z Moravy do Čech. Nebyla to ale tzv. Trstenická stezka, která je včetně názvu umělou a nehistorickou konstrukcí.²⁴

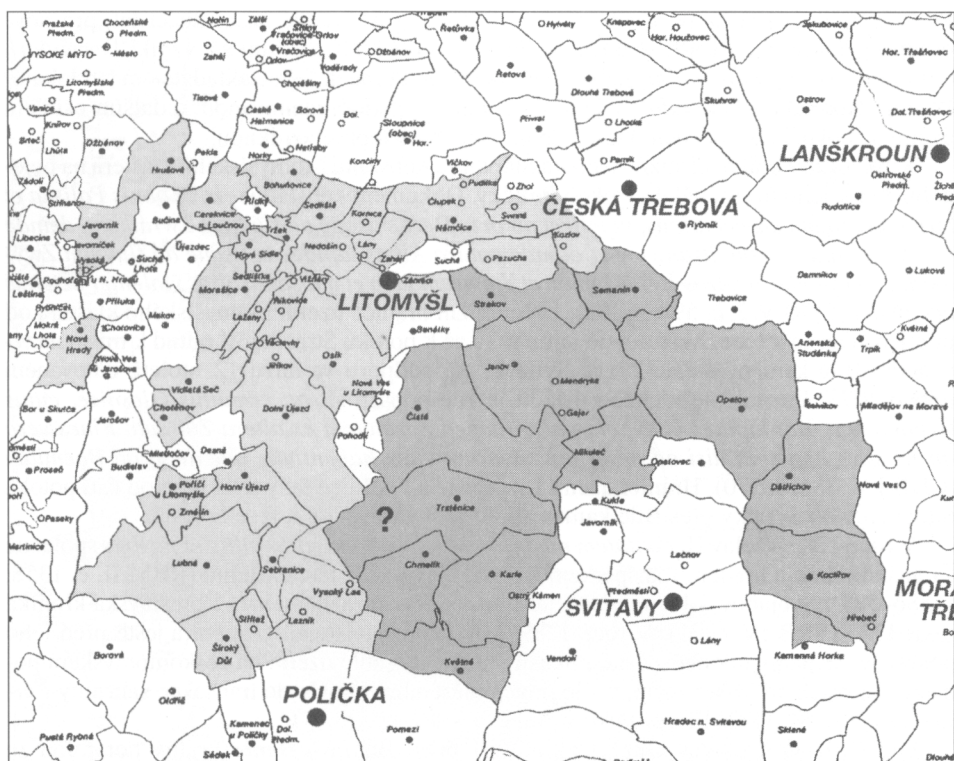
Vlastnictví tohoto rozsáhlého území premonstráti pojistili falzem údajné listiny Vladislava II., z dalších událostí ale můžeme soudit, že rozsah takto dokumentované držby byl historicky objektivní. Litomyšlský klášter totiž v roce 1256 pozbyl Svitavsko (CDB V/1, č. 93, s. 167–168) a roku 1263 území kolem právě založeného královského města Poličky (CDB V/1, č. 457, s. 673–677). V roce 1269 opat a konvent protestovali proti okupaci svého majetku jižně od Poličky a z listiny Přemysla Otakara II. známe obrys hranice litomyšlského klášterství, která vedla od pramenů Desné k řece Svatce až po ústí potoka Strachujov, odtud přes Bílé kameny k řece Svitavě (CDB V/2, č. 598, s. 191–192). Poslední zpráva o rozsahu pozemkového vlastnictví kláštera je z formulářové sbírky a hlásí se do let 1278–1281. Litomyšlský opat tehdy zaslal stížnost olomouckému biskupovi na škody, které konventu v klášterní osadě Třebové – *Tribovia* způsobili loupeživí šlechtici. Viníkem je jmenován *dominus Stiborius Australes* (Redlich, č. 164, s. 178–179), patrně Ctibor z Lipnice, otec Bernarda z Cimburku.

O průběhu kolonizace na území kláštera zprávy nemáme. V roce 1269 připomínaný Široký Důl – *Lata vallis* je možné považovat za označení vesnice (CDB V/2, č. 598, s. 192). V letech 1314 a 1324 se připomíná rychtář *Jursaha* nebo *Jurscha* v Chmelíku – *Hoffndorff* (RBM III, č. 184, s. 80; RBM III, č. 972, s. 380), totožný s rychtářem *Henrico de Hoppindorf*, zaznamenaným v roce 1317 (Lechner, s. 4), roku 1336 rychtář v Karli – *Cunaduss de Karelsprun* (RBM IV, č. 323, s. 128–129) a v roce 1346 *Petrus, judex de Lesník* (RBM IV, č. 1665, s. 663).

Výsledek osídlovacího procesu je doložen až k roku 1347 v Preslavově listině, rozdělující důchody litomyšlského biskupství, nástupce premonstrátského konventu (RBM V/1, č. 237, s. 122–126). V širším prostoru předpokládaného újezdu Na Lubném v povodí potoka Lubný tehdy existovaly české obce Kaliště – *Kalis*, Třemošná – *Trzemoschna* a Sebranice – *Zebranicz*, *Sedlikor* je patrně dnešní Pohora, dále Lezník – *Leznik* (*Leznicz*), Lubná – *Lubna*, Střítež – *Trzytecz* (*Tritecz*) a Široký Důl – *Latavallis*.

V hvozdu od Přeseky k řece Svitavě vznikly německé obce Karle – *Karlsbrun*, Čistá – *Lutherbach* a Květná – *Blumnow*, Chmelík – *Hopffendorph* (*villa Humuli*) a snad česká Trstěnice – *Srenicz*.

Na území poslední donace Vladislava II., směrem k řece Třebovce a odtud na konec Čech, se osídlení uskutečnilo ve dvou etapách. V první byly vysazeny české vesnice kolem České Třebové, které později připadly k Lanšperku, v druhé, již německé, vznikly obce Koclířov – *Cunczendorph*, Semanín – *villa Zyrmeri* a Mikuleč – *Nicols*, Janov – *Jansdorph* (*Jonsdorph*), Strakov – *Strakow*, Dětrichov – *villa Theodrici* a Opatov – *villa Abbatis*. Klášter tak ovládl prostor jižně od Litomyšle a podél řeky Třebovky, která pramení u Koclířova, až po hranu Hřebečské terasy. Nabízí se proto úvaha, zda právě tento výrazný terénní útvar nebyl hranicí na konci Čech, zmiňovanou v listině z roku 1167.²⁵

Obr. 3. Litomyšlské území k roku 1347 s vyznačením vesnic českých (světlá plocha) a německých (tmavá plocha).

Další přehledy sídel na území litomyšlského kláštera obsahuje soupis far z roku 1349 (RBM V/2, č. 746, s. 381–382; srovnej též RBM V/3, č. 985, s. 489–490), rozdělení majetku mezi biskupem a kapitulou z roku 1358 (RBM VII, č. 15, s. 13–19) a seznam statků litomyšlského biskupství z roku 1398 (CDM XII, č. 483, s. 423–432). V názvech obcí došlo během této doby pouze k dvěma změnám. *Villa Humuli (Hopffendorph)* z roku 1347 je v roce 1380 jmenovaná *Chmelík* (CDM XI, č. 208, s. 187), stejně je uvedena roku 1398 společně se vsí *Quitna* – Květná (CDM XII, č. 482, s. 425–426), která ještě v roce 1347 byla zapsaná jako *Blumnow*.

Jména poddaných v soupisech podle víry potvrzují, že roku 1651 Koclířov, Janov a Opatov, Mikuleč, Děřichov, Karle a Květná, a také části vsí Kamenné Horky a Lačnova, patřící k Litomyšli, byly zcela německé. Smíšené byly Strakov, Semanín a Chmelík, Čistá asi měla převahu českých obyvatel a téměř úplně česká byla Trstenice (Matusíková–Pazdřová, 2, s. 407–578).

Z těchto zpráv plyne, že kolonizace litomyšlských premonstrátů měla dvě fáze. V první, etnicky české, byl osídlen prostor k řece Třebovce a také újezd Na Lubném včetně luk Na poličkách. Později, asi po roce 1250, se uskutečnila německá kolonizace od Přeseky k řece Svitavě a současně od Litomyšle jižním směrem k terase Hřebečského hřbetu. Teprve tehdy mohly vzniknout podmínky pro založení města Svitav.

Prostor Polička–Svojanov²⁶

Jedním z darů krále Vladislava II. litomyšlskému klášteru byla luka jmenovaná Na poličkách – *que vocantur Napolickah* (CDB I, č. 399, s. 414). Právě zde Přemysl Otakar II. založil město Poličku, což stvrdil listinou z 27. září 1265 (CDB V/1, č. 457, s. 673–677).

Protože určil dva termíny osvobození od platů, pro již osedlé na osmnáct let, pro nové osadníky dvacet let, lokace se uskutečnila v roce 1263. Již předtím asi vznikl *Lewendorf*, nazývaný později *Laubendorf* nebo *Limberk* a nyní Pomezí. Jeho zakladatelem byl lokátor Poličky Konrád *de Lewendorf* a je jedinou obcí v listině jmenovanou, o dalším osídlení území se hovoří jako o vsích, které zde již jsou nebo teprve vzniknou.

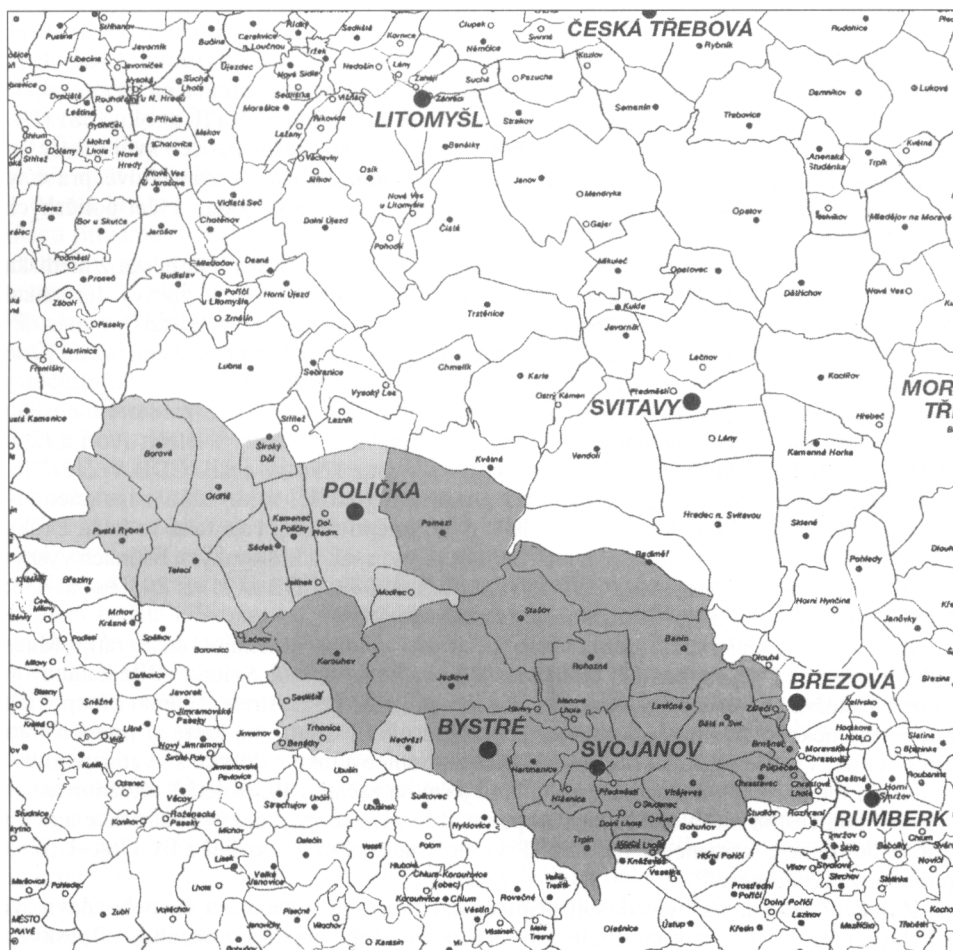
V roce 1269 král řešil stížnost opata Štěpána a konventu litomyšlského kláštera na nelegální zábor jeho území někde v okolí Poličky. Dokument konstatuje, že *in bonis Poliska et terminis circum adiacentibus, videlicet ab ortu Dezne usque ad fluvium Zwratkam, deinde inferius usque ryvum Strahwiov et abinde contra Albos lapides et usque ad fluvium Zwytaum, per fideles nostros Hermannum et Ymmrammum et quosdam alios violenter actenus occupatis* (CDB V/2, č. 598, s. 192). Určení jižní hranice území litomyšlského kláštera od pramene Desné k řece Svratce a po jejím toku až k potoku Strachujov, odtud k místu nazývanému Bílé kameny a dále k řece Svitavě, má podporu ve falzu 12. století, datovaném rokem 1073. Prostor olešnického újezdu je zde popsán slovy: *circuitus Olesnice, cuius termini sunt albi lapides et ex una parte flumen Zuratca et ex altera Zuitaua. Fines vero ipsius silve non sunt nisi ad desertum silvarum viam habentium, que ducit ad Boemiam* (CDB I, č. 386, s. 370). Hranicí území Litomyšle a Olešnice tedy byla linie od ústí potoka Strachujov do Svratky přes Bílé kameny v pomyslném směru k řece Svitavě.

V roce 1285 Václav II. *civitatem nostram Policz cum omnibus villis et juribus* společně s Lanškrounem a hradem Lanšperkem daroval Závišovi z Falkenštejnu (RBM II, č. 1358, s. 586–587). Svojanov – *Vurstenberg* jako sídlo Záviše zaznamenala Zbraslavská kronika roku 1287 (FRB IV, s. 31). V roce 1289, krátce po Závišově uvěznění a ještě před jeho popravou, se panovník neúspěšně pokusil směnít rozsáhlé území na českomoravském pomezí s Fridrichem Míšeňským, vedle jiných měst a hradů byly do transakce zahrnuty *Furstenberc* a *Polytz* (RBM II, č. 1467, s. 631).

Podle listiny královny Guty z roku 1291 držel Banín – *Banin* králův notář Jan ze Sárova, dokument zaznamenal také existenci Radiměře – *Radmels* (Tadra, č. 2, s. 3–4). Jan ze Sárova se vsi vzdal a roku 1293 Václav II. daroval Banín – *Banin* a Novou Bělou – *Novam Belam* zbraslavskému klášteru (Tadra, č. 2, s. 3), v roce 1304 patřily tyto vesnice k druhé fundaci zbraslavského kláštera (Tadra, č. 8, s. 9) a zůstaly v zdejší krajině jeho izolovaným majetkem. Pro klášter však měly význam, protože v letech 1314–1392 se o obou dočítáme v listinách²⁷ a v roce 1358 byly výslovně vyjmuty ze smlouvy o převodu lanškrounsko-lanšperského panství na Litomyšl (RBM VI, č. 741, s. 428; srovnej též RBM VI, č. 334, s. 178).

Lenni rejstřík olomouckého biskupství k roku 1317 zaznamenal, že *Purchrauii de Swoyanow habent 8 laneas et 2 tabernas* (Lechner, s. 5) v Chrastavě – *Crastawa* u Březové nad Svitavou a neznámé *Iecssinawes*. Je to nejstarší informace o českém pojmenování hradu, vzniká ale zajímavá otázka, komu tehdy patřil hrad, jehož purkrabí byli leníky olomouckého biskupa. Protože léno je vázáno na svojanovské purkrabí a nikoliv na určitou osobu, je možné, že tyto statky náležely k důchodu zdejších purkrabí již před rokem 1295, kdy Václav II. převedl Březovou nad Svitavou do vlastnictví olomouckého biskupství. Mohlo by to znamenat, že Březovsko bylo dříve částí Svojanovska.

Další zprávu o zdejších sídlech k roku 1349 obsahuje soupis far poličského děkanátu, podléhajících litomyšlské diecézi, uvádí Bystré – *Bystrel*, Trpín – *Tripina* a Jedlovou – *Pulcherfons*, Korouhev – *Korovia*, Borovou – *Borovia* a Oldříš – *Ulrivicivilla*, Pomezí – *Laubndorf*, Banín – *Banyna* a Rohoznou – *Rohozna* (RBM V/2, č. 746, s. 381; srovnej též RBM V/3, č. 985, s. 490). Popis svojanovského panství v zápisu věna císaře Zikmunda manželce Barboře z roku 1437 (CIM III, č. 111, s. 185–191) jmenuje hrad Svojanov – *Swoyanow die burgk*, *Furstenbergk genant* a vesnice *Langdorf*, to je nepochybně koruptela Pomezí, protože ve vsi byl kostel, Českou Radiměř – *Radmirs* a Bělou nad Svitavou – *Biela*, Vítějeves – *Hanczdorf*, Starý Svojanov – *Swoyanaw* a Trpín – *Trpin*, Bystré – *Wistra*, Hartmanice – *Hartmanicz* a Stašov – *Sossaw*, Rohoznou – *Rohosnaw*, Jedlovou – *Diedlowa*,

Obr. 4. Rekonstrukce území Poličky a Svojanova podle pramenů 15. a 16. století.

Korouhev – *Choraw* a Hlásnici – *Hlasnicz*. K věnu patřila také Polička se svými vesnicemi, ty však vypsány nebyly.

V roce 1474 Vladislav Jagelonský potvrdil privilegia Poličky a držení vesnic k městu příslušných. Soupis zaznamenal Modřec – *Modrzycze*, Nedvězí – *Nedwiezie* a Telecí – *Teleczie*, Borovou – *Borowa*, Oldříš – *Oldrzsyse* a Kamenec – *Lkamencze*, Trhonic – *Trhonicz*, Sedliště – *Sedlissz*, Sádek – *Sadek* a Pustou Rybnou – *Rybne*. V dalších vesnicích patřily k Poličce jen jejich díly, seznam uvádí Radiměř – *in Radimirz quator laneos ad hospitale cum censu*, Korouhev – *in Koruhwa octo homines cum nono molendinatore* a Široký Důl – *Amplo valle septem laneos sine prutone cum una parte* (CIM III, č. 356, s. 605–607). Zcela shodně zachytil panství města urbář z roku 1552 (Kuba a kol., č. 183, s. 124–125).²⁸

V roce 1557 při dělení Svojanovska mezi bratry Janem a Hertvíkem Žehušickými z Nestajova patřily k panství vedle majetku známého již z listiny z roku 1437 ještě Dolní Lhota, Jobova Lhota a Studenec, Hutě, Půlpecen a Brněnec, Chrastavec, předměstí svojanovské a Čtyři Dvory, Banín, Lavičné a Nová Bělá, Česká Dlouhá, Zářecí a Manova Lhota, Lačnov a městečko Svojanov.²⁹

Poličské vesnice jsou souhlasně se zápisem z roku 1474 zaznamenávány v listině krále Ferdinanda I. z roku 1558 (Hájek, s. 64–65). Další úplný soupis vesnic svojanovských a samostatně vyjmenovaných vesnic poličských byl pořízen v roce 1579, když Rudolf II. prodal panství Svojanov Zejdlicovi ze Schönfeldu a Zárubovi z Hustiřan a na Plesu (Hájek, s. 97–98).³⁰ Ještě jeden inventář poličských vesnic je v listině Rudolfa II. z roku 1581 (Hájek, s. 96–97). Noví majitelé panství odprodali roku 1586 městu Poličce svůj díl České Radiměře (Hájek, s. 73–74), hned následující rok se s nimi Polička soudila o loví právo ve vsích náležících městu a pod Svojanov příslušných, také zde je podán výčet poličských vesnic (Hájek, s. 76).

Listina z roku 1269 naznačuje, že historický vývoj Svojanovska a Poličska z hlediska vlastnictví nebyl souběžný, rozlišování obou území dokládají citované zprávy. Jurisdikci Konráda z Lewendorfu v roce 1265 patrně podléhaly vesnice, které v nejstarším inventáři z roku 1474 náležely k městu. K rozsahem neupřesněné okupaci litomyšlského území jižně od Poličky došlo před rokem 1269, snad současně s královskou lokací, podle titulatury Heřmana a Jimrama *fideles nostros* zábor nebyl v konfliktu s právním prostorem nového města. Heřmanem byl pravděpodobně Heřman z Letovic, doložený v letech 1255 a 1262 (CDB V/1, č. 40, s. 84; CDB V/1, č. 335, s. 497), v roce 1274 již nežil (CDB V/2, č. 746, s. 409). Druhým šlechticem mohl být Jimram z Boskovic, roku 1255 zaznamenaný v podezřelé listině (CDB V/1, č. 50, s. 104), jeho jméno se objevuje také ve falzu z roku 1263 (CDB V/1, č. 379, s. 564). V letech 1251–1253 se však v královských listinách vyskytuje rovněž Jimram z Medlova (CDB IV/1, č. 223, s. 389; CDB IV/1, č. 293 ++, s. 488; CDB IV/1, č. 474, s. 589), identifikace proto není jistá.

Jižní hranice klášterního dominia vedla od ústí potoka Strachujov do Svatky (dnes potok protékající stejnojmennou obcí) přes Bílé kameny³¹ k řece Svitavě. Bílé kameny je možné ztotožnit s opuštěným mramorovým lomem jižně od Bystrého,³² tento předpoklad podporuje několik okolností. Lom leží při jižním okraji území, na které si premonstráti činili nárok, v těsné blízkosti historické zemské hranice a také v dotyku s významnou komunikací mezi Čechami a Moravou, funkční ještě na začátku 19. století,³³ totožnou asi se středověkou cestou olešnické listiny. Kopec nad lomem se nyní nazývá Kamence a polní trať vedle lomu U kamence,³⁴ na mapě Prvního vojenského mapování z let 1764–1767 je pojmenován *Steinberg*.³⁵

Založení Svojanova bylo dosud připisováno Přemyslu Otakarovi II. nebo Závišovi z Falkenštejnu. Velikost a typologie této fortifikace však Svojanov z okruhu královských hradů vylučují.³⁶ Na skutečnost, že hrad je poněkud zvláštní a blíží se hradům šlechtického založení, upozornil Tomáš Durdík.³⁷ Jeho zakladatelem nebyl ani Záviš.³⁸ Zbraslavskou kronikou demonizovaný šlechtic před sňatkem s královnou – vdovou Kunhutou asi nedržel žádné území. Jako Kunhutin purkrabí v Hradci nad Moravicí je doložen 11. 2. 1281 (RBM II, č. 1267, s. 545). Podle Libora Jana ještě v tomto roce zde další přítomnost královny a Záviše nebyla možná a museli odejít, pravděpodobně v roce 1282 Kunhuta na neznámém místě porodila syna Ješka. Záviš se s Kunhutou oženil v květnu 1285, královna zemřela v září stejného roku. Již 23. října 1285 převedl Václav II. do dědičné držby Záviše a jeho syna Ješka Poličku a Lanškroun s Lanšperkem. I když o tom neexistují přímé doklady, Polička tehdy mohla být věnným městem, protože královna před smrtí zajistila Ješkovi majetek v hodnotě padesáti tisíc hřiven, vlastně věno, které dostala od Přemysla Otakara II.³⁹

Podle Zbraslavské kroniky se Záviš v roce 1283 skrýval na jakýchsi moravských hradech (FRB IV, s. 23). Pokládám za možné, že společně s Kunhutou našli úkryt právě na Svojanově. Mauritz Trapp zveřejnil archivní zprávu z roku 1659, kdy kunštátská vrchnost vznesla nárok na ves Kněževes, která dosud patřila olešnické faře. Zdejší farář Bernard Voscinius protestoval argumentem, že Kněževes byla *před třemi sty lety od jisté pobožné královny Kuny pro spasení duše darována a dříve k Svojanovu náležela a Lhotou se jmenovala*. Potvrzoval to výtah z olešnických městských knih: *Kněževes od jisté pobožné králov-*

ny olešnické faře darována byla, která v pádu a boží pomoci u té vsi syna porodila a na hradě Svojanově v šestinedělních ležela.⁴⁰

Svojanov jako Závišovo sídlo je doložen pouze jednou zprávou z roku 1287, koncem následujícího roku byl Záviš v králově zajetí. Na Svojanově po odchodu z Hradce nad Moravicí mohl pobývat nejdříve od roku 1281. Velmožem z hlediska pozemkového vlastnictví se stal až v roce 1285, budovatelem Svojanova nemohl být nejdříve z důvodů politických a snad také finančních, později časových.

Vznik hradu lze proto předpokládat před rokem 1269 v souvislosti s Heřmanem z Letovic a Jimramem, který snad byl z Boskovic. Nápadné totiž je, že páni z Boskovic a z Letovic zde měli i v další epoše své zájmy. V letech 1356–1398 Svojanov držel zástavou Filip Svojanovský z Boskovic⁴¹ a v letech 1420–1510 postupně Oldřich, Ješek a Jan Svojanovský z Boskovic.⁴² Moravská Radiměř, oddělená hraničním potokem od České Radiměře, zase podle dostupných zpráv patřila k Letovicím, v roce 1514 ji Ladislav z Boskovic osvobodil od odúmrti.⁴³ Kryštof z Boskovic v roce 1544 při vkladu Letovic na Kryštofa z Hardeku a Kladka prodal ve ...*vsí Radiměři, což tu mám* ... (ZDO II, č. 98, s. 329), další souhlasné zprávy jsou z let 1589 (Skutil–Hubáček, č. 8, s. 2), 1591 (ZDB III, č. 82, s. 231) a 1597 (ZDB III, č. 20, s. 285–286). V roce 1635 zdejší majetek, který s Letovicemi již patřil pod Kunštát, tvořila *tvrz radiměřská, ves Radiměř s kostelním podacím i s dvorem* (ZDO III, s. 571). V urbářích 17. a 18. století se ves nazývala *Radtmühl, Rodtmühl a Rothmühl* (Kuba a kol., č. 96–97, s. 78–79).

Nejstarší zpráva o České Radiměři z roku 1291 obec jmenuje *Radmels*. V roce 1437 *Radmirs* patřila k Svojanovu, roku 1460 král Jiří potvrdil držení vesnice augustiniánům bývalého kláštera lanškrounského (Šebánek, č. 1455, s. 308–309). Roku 1474 v *Radimirz* vlastnila Polička několik lánů a v roce 1586 koupila zbývající část obce. V urbáři z roku 1552 je jmenována *Radmirz* (Kuba a kol., č. 183, s. 124–125). Původ názvu je asi v osobním jméně Ratmirus, které se vyskytuje v pramenech 13. století. Obec snad byla vysazena ve dvou etapách. Kostel a tvrz v Moravské Radiměři naznačují, že tato část byla významnější, k Svitavsku ale nikdy nepatřila, od svého založení byla patrně autonomní.

Pokud bychom se orientovali výhradně podle znění názvu sídel uvedených v pramenech, okolí Poličky bylo převážně české. Pouze Oldřiš – *Ulriciuilla* podle jména mohla být osazena německými kolonisty. Sporný je Široký Důl, rozdělený potokem mezi dvě dominia a v nejstarších zprávách jmenovaný pouze latinsky. Roku 1269 *Lata vallis* patřila k Litomyšli, potvrzeno je to ještě v roce 1347 (*Latavallis*). V roce 1474 jižní část vsi příslušela k Poličce (*Amplio valle*). Zajímavý doklad chronologie a etnicity osídlení Polička nabízí obec Sádek, jejíž jméno skrývá český název hraničního mezníku, v nové době však byla nepochopením původního významu německy jmenována *Baumgarten*.⁴⁴ Na území Svojanovska podle záznamu listin byly německými Česká Radiměř, Vítějeves, Pomezí a Hartmanice.

Jména poddaných zapsaná v soupisu podle víry z roku 1651 (Matušíková–Pazderová, 1, s. 15–20, 168–211; 3, s. 873–923, 1049–1056) však interpretují jinou situaci. Částečně německé byly na Poličsku Kamenec a Oldřiš, úplně německé Modřec a Česká Radiměř, ostatní obce byly české. Na Svojanovsku byla nadpoloviční většina obyvatel Hartmanic německá, úplně německé byly Jedlová, Pomezí a Stašov, Česká Dlouhá, Bělá nad Svitavou a Chrastavec. Vítějeves, roku 1437 jmenovaná *Hanczdorf*, přitom byla zcela česká. Pracovní proto předpokládám, že tento stav koresponduje se situací v době kolonizace.

Soupis z roku 1651 ale není úplný, chybí zde například německá ves Lavičné, v roce 1293 jmenovaná *Novam Belam*. Sousední Bělá nad Svitavou byla v roce 1437 uvedena jako *Biela*, ještě později *Deutsch Biela* a v nářečí *Olda Bel*.⁴⁵ Poslední výraz můžeme vysvětlit asi jako Stará Bělá, v tom případě získává smysl jméno *Novam Belam*.

Budoucí Poličko z větší části osídlili českým etnikem již v předkolonizační etapě litomyšlští premonstráti. V roce 1263 panovník nezakládal Poličku uprostřed hvozdu, ale v kultivovaném prostoru a nejspíš proto, aby mocensky zajistil důležitý komunikační uzel.

České vesnice Svojanovska však svědčí o osídlovacím tlaku ze strany Moravy. Z názvů německých obcí zde nápadně česky znějí Jedlová a obě Bělé.

Prostor Svitavy–Březová nad Svitavou–Rumbersk⁴⁶

Nejstarší zprávu o tomto území zaznamenal k roku 981 Kosmas, když řeku Svitavu, tekoucí středem hvozdu, označil za hranici panství knížete Slavníka (Bretholz, s. 48). Podle falza listiny vročené 1167 věnoval Vladislav II. litomyšlskému klášteru zalesněné území od místa zvaného *Preseka* až k řece Svitavě (CDB I, č. 399, s. 414). V polovině 13. století na tuto část českomoravského pomezí vznesl nárok biskup Bruno ze Schauenburku.⁴⁷ Spor byl vyřešen podle listiny z 6. listopadu 1256 ve prospěch olomouckého biskupství, které tak získalo území již částečně osídlené. V listině je zmíněno nejen *oppidum Zvitauia*, ale také místo, kde se rozkládala *antiqua Zuitawia*, litomyšlskému klášteru bylo přiznáno patronátní právo svitavského kostela a kostelů, které v regionu vzniknou, hranicí mezi oběma dominiemi mělo být rozvodí (CDB V/1, č. 93, s. 167–168). Prvním rychtářem se asi stal *Helembertus iudex de Zwitavia*, doložený v roce 1266 (CDB V/1, č. 471, s. 696). Klášter se úmluvu později pokusil zpochybnit, potvrdil ji ale Přemysl Otakar II. listinou z 10. dubna 1269 (CDB V/2, č. 584, s. 171–172). Oba prameny novější bádání pokládá za dobové padělky, jejich obsah ale odpovídá historické skutečnosti.⁴⁸

Osídlování Svitavska je poměrně přehledně dokumentováno. Biskup Bruno 26. května 1266 dal rychtáři jmenovanému Oldřich právo vybudovat *Hermansdorf*, dnešní Kamennou Horku (CDB V/1, č. 471, s. 695–698). Protože se v listině stanoví pro osazené třináct let osvobození od platů a pro případné další osadníky je určena lhůta dvacet let, byla listina vydána dodatečně až po vzniku obce a její skutečné založení lze vztáhnout k roku 1259. Roku 1270 k vysazení Horní Hynčiny, nazvané v listině *Bolen*, dostal jakýsi *Heinric* od biskupa les mezi Hradcem na Svitavou – *Greiffendorf*, Kamennou Horkou, hranicí panství Borše z Riesenburku a cestou k Jevíčku (CDB V/2, č. 620, s. 223–225). Osadníci byli osvobozeni od plateb po osmnáct let, z toho lze odvodit, že vesnice byla založena v roce 1268. Správou kostela v Horní Hynčíně byl pověřen farář z Hradce nad Svitavou. Je to nejstarší informace o této obci, existence kostelu však datuje její počátek ještě hlouběji. Biskup Stanislav v roce 1535 obnovil hradeckému rychtáři Pavlovi výsadní listinu v náhradu za zničené privilegium „předka našeho biskupa olomouckého“.⁴⁹ Ze souhrnu informací plyne, že vesnice musela být založena biskupem Brunem bezprostředně po roce 1256.

V německém názvu Vendolí – *Stangendorf* se ožívá jméno rodu Stange. Nejvýznamnějším byl Theodoricus Stange, doložený v roce 1255 (CDB V/1, č. 56, s. 114), v letech 1273 a 1275 uváděný v hodnosti maršálka biskupa Bruna (CDB V/2, č. 717, s. 367; CDB V/2, č. 718, s. 368; CDB V/2, č. 795, s. 480) a roku 1282 s titulem moravského komorníka (RBM II, č. 1280, s. 551; RBM II, č. 1282, s. 552). V roce 1277 dostal od biskupa Bruna listinou vydanou ve Svitavách jistá léna, žádné ale neleželo v tomto regionu (CDB V/2, č. 845, s. 557–558), další léna získali *Theodoricus, Heynricus et Erkembertus dicti Stange* v roce 1288 (RBM II, č. 1441, s. 620).⁵⁰ Ve službách biskupa byl roku 1249 rovněž jeho bratr Albert (CDB IV/1, č. 161, s. 265), v roce 1270 však již nežil (CDB V/2, č. 609, s. 209). Vendolí tedy s velkou pravděpodobností založil Theodoricus asi po roce 1273.

Moravský Lačnov – *villa Lacznow* je zaznamenán poprvé kolem roku 1300 (RBM IV, č. 1913, s. 752), z roku 1329 pochází konfirmace práv lačnovského rychtáře Konráda, vydaných původně biskupem Brunem (CDM VI, č. 383, s. 296).⁵¹ V soupisu biskupských lén z roku 1317 se Svitavsko nazývalo *provincia Czwitauiensis*. Vedle již známých obcí Kamenné Horky, Hradce nad Svitavou, Vendolí a Lačnova – *Lacnow*, je zde Horní Hynčina jmenována *Haynceldorf* – název *Bolen* se asi neujal, uvedeny jsou také Javorník – *Achorns* a Sklené – *Gleserdorf* (Lechner, s. 4–5).⁵² Javorník snad vznikl ještě ve 13. století, při konfirmaci práv zdejší rychty v roce 1501 se biskup Stanislav odvolával na zničený list biskupů olomouckých (Listář, č. 593, s. 316–317).⁵³ Sklené, ležící v prostoru původně určeném pro vysazení Horní Hynčiny, mohlo být založeno až po roce 1270.⁵⁴

Obr. 5. Rozsah svitavské provincie k roku 1317, lén rodu Ronberků k stejnému roku a bývalého újezdu Březová nad Svitavou podle zpráv 16. století.

Obec Čtyřicet Lánů prameny jako právní subjekt neznají. Konfirmace privilegia svitavského rychtáře Gerlacha z roku 1330 se však odvolává na původní listinu biskupa Bruna a zmiňuje čtyřicet lánů přiměřených k Svitavám (CDM VI, č. 392, s. 301). Stejných čtyřicet lánů se roku 1354 jmenuje při prodeji svitavské rychty Konrádovi z Litomyšle (CDM VIII, č. 281, s. 227) a v listině z roku 1394 je uvedeno *quadraginta laneis ad civitatem nostram Czwitzaviam* (CDM XII, č. 187, s. 181). Biskup Stanislav v roce 1513 při osvobození od odúmrti vyjmenoval svitavské vesnice, u Čtyřiceti Lánů však místo jména použil opisu *wie auch die, so die vierzig – Huben Acker Unserer Stadt Zwittau gehörende besitzten*¹. Podle těchto informací území dnešní obce bylo z hlediska právního částí katastru města Svitav a patřilo k svitavské rychtě. Počátek zdejšího osídlení lze proto předpokládat se vznikem rychty po arbitráži roku 1256.

Zajímavé území se prostíralo východně od linie Březová nad Svitavou–Letovice. Vesnici Kochov – *Chochow* v roce 1274 získal jako biskupské léno *Berthold de Ronberch* (CDB V/2, č. 740, s. 403–404). Jeho synem byl patrně *Vlricus de Ronberch*, který v roce 1300 svědčil se syny Heynussem a Pertoldem listině biskupa Theodorica (RBM II, č. 1852, s. 796) a roku 1308 pouze s Pertoldem listině Bernarda z Cimburku (RBM II, č. 2179, s. 947).

V roce 1317 je jmenován Oldřich *de Ronberch*, cúdař brněnské provincie (RBM III, č. 371, s. 152), následující rok pečetil jednu listinu (Šebánek, č. 454, s. 87). Roku 1330 zaznamenaný *Ulmannus dictus Rampolt de Ronberch* patří asi k další generaci (CDM VI, č. 392, s. 301).

Majetek tohoto rodu vyjmenoval roku 1317 soupis lén olomouckého biskupství a jeho významu napovídá, že v rámci *Prouincia Czwitauiensis* byl veden jako samostatný celek *bona Ronbergerii* (Lechner, s. 5). Vládcem statku v této době byl asi *Ulmannus*, protože *Ulricus* držel pouze tři lány v Kochově a vdova po Heynussovi se synem Ienlinem měla lénem dvacetsedm lánů, krčmu a mlýn, rozptýlené v několika vesnicích. Rodu tak patřilo sedmdesát dva lánů, pět nebo šest mlýnů a čtyři krčmy, a ještě čtyři lány v Hradci nad Svitavou a jeden v Kamenné Horce.

Ronberkové drželi Deštné – *Deszna*, Smržov Horní a Dolní⁵⁶ – *Smržow maius*, *Smržow minus*, s variantou *Smursau*, Svárov – *Swarow* s variantou *Suorau*, *Suorow* a Kochov – *Chochow*, Březinku – *Bresinka* s variantou *Brsesinca*, Stvolovou – *Stwaloua* a Želivsko – *Zyelewsko*, Vilémov – *Wilemow*, Bezděč – *Besdecz* a Babolky – *Babolecz*, Chlum – *Chlums* a Noviči – *Nowiczie*. *Ihraczow* asi zanikl v trati Hráčov na severním okraji katastru Třebětína.⁵⁷ Jedna ze dvou Lhot – *Kogisowalhota* nebo *Insrícowalhota* – by mohla být dnešní Horáková Lhota, položení *Radczlawicowawes* (*Raczlabs*), *Crzietez* a *Antiqua villa* nejsou známe.

Ústředím těchto statků byl nepochybně hrad Rumberk, založený asi Bertoldem, snad již s městečkem v podhradí. Jediným doloženým lénem Bertolda roku 1274 bylo devatenáct lánů v tehdy již existujícím Kochově, ani ostatní vesnice však nezakládal, jejich česká jména svědčí o skutečnosti, že vznikly před německou kolonizací.

Bonis et districtu, qui uocatur Brzewouia inter Switauian et Lethowicz, který v roce 1295 Václav II. postoupil olomouckému biskupství (RBM II, č. 1685, s. 724), tedy byl důležitým spojovacím článkem mezi lény Ronberků a Svitavskem. Mohlo to být důvodem, proč biskup Dětrich o Březovou usiloval. Podle soupisu lén biskupství měli roku 1317 v Moravské Chrastové – *Crastawa* a neznámé *Iecssinawes* držet léna svojanovští purkrabí (Lechner, s. 5). Urbáře 16. a 17. století k Březové – *miesteczko Brzewowa* přiřazují Muzlov – *Mozolow*, Moravskou Dlouhou – *Dlauha* a Moravskou Chrastovou – *Chrastawa*, Chrastovou Lhotu – *Lhotka* a Dolní Rudnou – *Raudne* (Kuba a kol., č. 224, s. 142–143; č. 226, s. 143–144), to může být původní rozsah újezdu z roku 1295. Uvedené názvy naznačují, že byl osídlen českým etnikem. Podle jmen poddaných v urbáři z doby před rokem 1528 byly všechny obce Svitavská osazeny výhradně německými obyvateli. Na Březovsku ale byla situace jiná, Březová nad Svitavou, Moravská Chrastová a Chrastová Lhota měly obyvatelstvo české, Muzlov, Moravská Dlouhá a Dolní Rudná byly smíšené.⁵⁸

Prostor Lanšperk–Lanškroun–Česká Třebová⁵⁹

Nejstarší zpráva v listině Václava II. z 23. 10. 1285 říká, že Lanškroun a Lanšperk kdysi vlastnili *Ulricus de Durrenholcz* et *Hermannus de Osteph* (RBM II, č. 1358, s. 586).⁶⁰ Ještě roku 1332 jsou jako zakladatelé Lanškrounu připomínáni první páni města a distriktu Heřman a Oldřich *de Durnholcz* (RBM III, č. 1916, s. 746). V roce 1364 biskup Jan II. ze Středy podle poničeného pergamenu, který vydali Heřman a Oldřich z Drnholce, obnovil privilegium rychty v Žichlinku.⁶¹ Text jiné, třikrát potvrzované listiny z roku 1490 zaznamenal zprávu, že Heřman z Drnholce vydal privilegium choceňského rychtáře Valtra z Mýta, mohl tedy být zakladatelem města Chocně (AČ VIII, č. 24, s. 391–393).

Kolonizaci regionu podle těchto sdělení uskutečnili páni z Drnholce.⁶² S bratry Vilémem a Heřmanem se setkáváme poprvé v listině z 14. 1. 1249, na přání markraběte Přemysla se tehdy měli vzdát Mikulova ve prospěch Jindřicha z Liechtensteinu (CDB IV/1, č. 157, s. 258–259). Listina je ale falzem zhotoveným před 1. 5. 1262.⁶³ Dokladem o odstoupení Mikulova Vilémem z Drnholce je teprve listina ze 17. 11. 1249, Heřman zde ale jmenován není (CDB IV/1, č. 174, s. 285–286). V dalších letech vystupuje Vilém pouze

jednou jako svědek Přemysla Otakara v roce 1265 (CDB V/1, č. 452, s. 668) a Heřmana listiny zaznamenaly také jen jednou, avšak společně s Oldřichem, když roku 1269 svědčili *Hermannus de Durnholz*, *Vlricus nepos suus* (CDB V/2, č. 582, s. 167). Oldřich se v archivních pramenech té doby objevuje často. V roce 1267 byl purkrabím znojenským (CDB V/2, č. 513, s. 59),⁶⁴ naposledy je tak jmenován roku 1269 (CDB V/2, č. 585, s. 174), od roku 1270 byl kapitánem Korutan (CDB V/3, č. 1521, s. 335–336) a padl na bitevním poli v roce 1273.⁶⁵ Oldřichův společenský a mocenský vzestup určitě ovlivnila skutečnost, že podle zprávy Jindřicha Heimburského jeho žena byla nemanželskou dcerou Přemysla Otakara (FRB III, s. 315).⁶⁶ Ve východních Čechách asi příliš nepobýval, pouze roku 1265 svědčil zakládací listině Poličky (CDB V/1, č. 457, s. 676).

Zprávy z let 1285, 1332 a 1364 jmenují jako zakladatele a vrchnost Lanškrounu a Lanšperk Heřmana a Oldřicha, listina z roku 1490 označuje za pána Chocně Heřmana. Vilém zmínován není, na kolonizačním díle se asi nepodílel. Jeho jméno se sice ozývá v německém názvu Ústí nad Orlicí – *Wilhelmswerde*, k městu se ale vztahuje také predikát *Hermannus de Osteph* z roku 1285. Je možné, že zůstal na Drnholci⁶⁷ a osídlení východočeského regionu provedli Heřman s Oldřichem, který podle označení *nepos* byl spíše Heřmanovým synovcem, než vnukem. Protože v dalších letech byl tento prostor členěn do distriktů ústecko-orlického a lanškrounského, mohli každý získat jeden úděl, což se snad odrazilo v budoucím rozlišování obou území i v dualitě názvu panství Lanškroun – Lanšperk. Podle dostupných zpráv však kolonizaci uskutečnili ve shodě a jejich jména možná nesou obce Oldřichovice a Heřmanice.

Smrtí Oldřicha z Drnholce jeho rod pravděpodobně vymřel a kolonizované území se vrátilo králi, proto mohl Václav II. roku 1285 společně s Poličkou udělit Lanškroun a Lanšperk Závíšovi z Falkenštejnu (RBM II, č. 1358, s. 586–587). Po Závíšově pádu měl král podle listiny z 6. února 1289 v úmyslu směnit pomezí východních Čech a Moravy, včetně Lanškrounu – *Landescrone*, Lanšperku – *Landesberc* a Ústí nad Orlicí – *Orthe*, s míšeňským markrabětem Fridrichem (RBM II, č. 1467, s. 630–633), transakce se ale neuskutečnila.

V roce 1292 věnoval Václav II. prostor kolem Chocně, Ústí nad Orlicí a České Třebové zbraslavskému klášteru (Tadra, č. 1, s. 1–2). Vedle vesnic příslušných k Chocni jsou *in territorio Vsci, quod in teutonico Wilhelmswerd vocatur*, jmenovány *predicta villa forensis Wilhelmswerd*, Oldřichovice – *villa Vlrici*, neznámá *villa Cuncendorph*, Dolní Dobrouč – *Liwental* a Horní Dobrouč – *Ditrichsbach*, Ostrov – *villa Michaelis*, Horní Houževce – *villa Herterici* a Dolní Houževce – *villa Sifridi*, Knapovec – *Cnappendorph*, Řetová – *Ritow*, Řetůvka – *Ritow Bohemicalis* a Gerhartice – *Gerhardsdorph*. *In territorio Tribouie* se nacházely *civitas Tribouia*, Rybník – *Ribna*, Anenská Studánka – *Cunigeswelt* a Helvíkov – *Heruici villa*, Zhoř – *Scors* (tehdy pustá) a Vlčkov – *Wltskow*, Sloupnice – *Zlupnicz*, neznámá *Swatozla* a Skuhrov – *Schurowa*.

Převod se z neznámého důvodu neuskutečnil, proto roku 1304 Václav II. změnil nadání a Zbraslavi věnoval kraj kolem Ústí nad Orlicí a Lanškrounu (Tadra, č. 15, s. 8–10), listina zaznamenala zdejší obce rozdělené do dvou distriktů. V ústeckoorlickém bylo město *Wilhelmswerd, que et Vsci dicitur*, a vedle něho obce Oldřichovice – *Vlrichsdorf*, Gerhartice – *Gerharthsdorf* a Řetová – *Rytow*, Řetůvka – *Bohemicalis Ritow*, neurčená *Breuis Tribouia* a Dlouhá Třebová – *Longa Tribouia*, Knapovec – *Khnappendorf*, Dolní Houževce – *Sifridsdorf* a Horní Houževce – *Hetrichsdorf*, Jankovice – *Jansdorf*, Dolní Dobrouč – *Libntal* a Horní Dobrouč – *Dytrichspach*. Následuje *villa forensis que vocatur Tribowia Bohemicalis* s obcemi Parník – *Parnik*, Rybník – *Ribnik* a Zhoř – *Zhors*, Skuhrov – *Skurow*, neznámý *Malyn* a Anenská Studánka – *Khunigsfelt*, Helvíkov – *Heruigsdorf* a Ostrov – *Michelsdorf*.

V distriktu lanškrounském bylo město *Landeschron* a obce Žichlínek – *Sichlingsdorf*, Sázava – *Zasow* a Albrechtice – *Albrechtsdorf*, Herbortice – *Herbortsdorf*, Dolní Heřmanice – *Hermansdorf* a Horní Heřmanice – *Hermansdorf*, Výprachtice – *Wiprechtsdorf*, Čenkovice – *Czunkendorf* a neznámý *Reinprechtsdorf*. Pokračuje *Gablona villa forensis* s neznámými vesnicemi *Perchtoldsdorf* a *Ludmirdorf*, následují Verměřovice – *Wernhers-*

Obř. 6. Území Lanškroun – Lanšperk k roku 1304 s přihlédnutím k pozdějším zprávám o etnicitě osad. Světle jsou položeny vesnice české, tmavě vesnice německé.

dorf, Bystřec – *Walthersdorf* a Valteřice – rovněž *Walthersdorf*, Petrovice – *Petirsdorf*, Čermná – *Rotenwasser* a Jakubovice – *Jacobsdorf*, Třešňovec – *Jansdorf*, Rudoltice – *Rudolfsdorf* a Damníkovec – *Tamichsdorf*, Trpík – *Tirpings*, Luková – *Lukow*, neznámý *Witsdorf* (*Woitsdorf*) a Květná – *Cigenfus*.⁶⁸

Některé z lokalit se objevují v přehledu far lanškrounského děkanátu, inkorporovaných v roce 1350 litomyšlskému biskupství (RBM V/3, č. 985, s. 490; srovnej též RBM V/2, č. 746, s. 381). Další soupis vesnic a měst, v podstatě souhlasný s popisem z roku 1304, byl pořízen v roce 1358 při převodu lanškrounsko-lanšperského panství ve zbraslavského kláštera na biskupství v Litomyšli (RBM VI, č. 741, s. 426–430). Z transakce však byly vyjmuty obce Trpík a Květná – *Tirpings et Cigenfus*, bylo to předmětem dohody již v roce 1356 (RBM VI, č. 334, s. 178).

V okolí České Třebové s velkou pravděpodobností uplatňoval svá stará práva litomyšlský klášter. Ve formulářové sbírce se zachovala stížnost opata Oldřicha k olomouckému biskupovi Brunovi z let 1278–1281 na škody, které v Třebové – *in Tribovia* – způsobili loupeživí šlechtici (Redlich, č. 164, s. 178–179). Jmenovaný *dominus Stiborius Australes* je

pravděpodobně Ctiborem z Lipnice, jeho synem byl Bernard z Cimburku. Nárok kláštera na toto území se opíral o skutečnost, že Vladislav II. daroval premonstrátům hvozď od potoku Sloupnice k řece Třebovce a odtud až na konec Čech (CDB I, č. 399, s. 415). Objektivita těchto zpráv je značná, Českotřebovsko bylo na rozdíl od německé kolonizace pánů z Drnholce osazeno vesnicemi českými, Drnholcové se tedy na jeho vzniku nepodíleli. Další indicií je skutečnost, že zdejší česká sídla jsou soustředěna na toku Třebovky, odpovídá to znění listiny Vladislava II. Protože ještě v osmdesátých letech se k právům na toto území hlásil litomyšlský opat, klášteru je odejmul asi Václav II. při přípravě směny s Fridrichem Míšeňským roku 1289. Ještě v roce 1285 totiž Závašovi z Falkenštejna převedl do dědičné držby Lanškroun a Lanšperk se vším, co k nim přísluší tak, jak je drželi Heřman a Oldřich z Drnholce. Mohlo se to však stát také v roce 1292, protože první donace zbraslavského kláštera zde rozlišovala dva správní okrsky, teritorium *Vzci* a teritorium *Tribouie*, proti tomu v roce 1304 již bylo Českotřebovsko zahrnuto *in districtu Wilhelmswerdensi*.

Románská rotunda sv. Kateřiny na pravém břehu Třebovky datuje počátky zdejšího osídlení asi před rok 1230 a tehdy se to mohlo stát pouze činností litomyšlských premonstrátů. Jejich dílem je také založení města pravidelného půdorysu na levém břehu Třebovky. Třebovský rychtář Lipold v roce 1335 zaznamenal, že jeho děd Petr řečený z Heřmanic byl rychtářem České Třebové (RBM IV, č. 123, s. 48).⁶⁹ Město tedy bylo vysazeno asi v šedesátých nebo sedmdesátých letech 13. století, nejpozději do roku 1278, jako ústředí území, osídleného již před rokem 1250. Tuto úvahu podporuje skutečnost, že v roce 1282 byla Moravská Třebová poprvé označena *Tribouia Morauiensis*, nepochybně jako rozlišení obou měst (RBM II, č. 1219, s. 527).⁷⁰

Kolonizace Drnholců byla podle jmen obcí německá, pouze Sázava – *Zasow* má slovanský název. Pochybnosti způsobovala dvoujazyčnost pojmenování Ústí nad Orlicí, badatelé váhali, zda *Hermannus de Osteh* z roku 1285 je Heřmanem z Ústí. Citovanými prameny jsou ale dostatečně dokumentovány názvy *Vzci*, *Vsci*, *Osteh* a *Orthe*, které se vyskytují i později v dalších variantách.⁷¹

Jména poddaných zaznamenaná v soupisu podle víry z roku 1651 potvrzují, že v okolí České Třebové byly zcela české Dlouhá Třebová, Lhotka a Parník, Zhoř a Vlčkov, Rybník jmenovaný v roce 1292 *Ribna* a roku 1304 *Ribnik* však byl německý. Jižně od Ústí nad Orlicí byly českými obce Řetová a Řetůvka, u kterých to naznačovala již jejich jména v listinách, ale české byly také Gerhartice a smíšené byly Hylváty. Při severním okraji Lanškrounska ale byly úplně nebo převážně české vesnice Černovír, Dolní Dobrouč a Čermná, Petrovice, Bystřec a Jamné, Výprachtice, Dolní a Horní Heřmanice (Matusíková–Pazderová, 1, s. 230–386; 2, s. 387–403), v listině z roku 1304 jmenované německy. Na základě analogií proto předpokládám, že tyto obce byly vysazeny jako české před rokem 1250, Drnholcové se na jejich vzniku téměř určitě nepodíleli a k jejich údělu původně nepatřily. K panství Lanškroun–Lanšperk mohly být připojeny současně s Českotřebovskem v roce 1289 nebo při druhé donaci zbraslavského kláštera roku 1304.

Vzniká ovšem otázka, do jaké míry soupisy obvěnění zbraslavského kláštera a další dokumenty zobrazují rozsah kolonizační činnosti pánů z Drnholce. Již zpráva o Heřmanově privilegii rychty v Chocni je pozoruhodná, protože Choceňsko je doloženo jako staré sídelní území závětí Kojaty Hrabišice z roku 1227 (CDB II, č. 303, s. 301–302). Heřman z Drnholce tedy město Choceň vysadil v již osídleném prostoru. Z této informace lze odvodit, že území, které Heřman a Oldřich z Drnholce ve východních Čechách drželi, nebylo shodné s územím, které kolonizovali. A tento prostor nemusí být totožný s lokalitami, kterými v letech 1292 a 1304 Václav II. obvěnil zbraslavský klášter. Pracovně předpokládám, že osídlovací činností Drnholců vznikly pouze lanškrounské a lanšperské vesnice s německým obyvatelstvem.

Osídlení Moravskotřebovska je dílem Borše z Riesenburku.⁷³ Od roku 1248 byl maršálkem Václava I. (CDB IV/1, č. 149–152, s. 247–253), v roce 1249 se objevuje v hodnosti komorníka (CDB IV/1, č. 173, s. 284) a následující rok s predikátem z Riesenburku (CDB IV/1, č. 180, s. 331). Jako komorník království je naposledy doložen listinami Přemysla Otakara 20. listopadu 1253 (CDB V/1, č. 3, s. 35; CDB V/1, č. 4, s. 38), v lednu 1254 byl pravděpodobně podle zprávy Kosmových pokračovatelů uvězněn (FRB II, s. 292) a v letech 1254–1255 je v králových listinách jmenován pouze *Borso filius Bohuzlai*, nebo jen *Borso* (CDB V/1, č. 31, s. 71; CDB V/1, č. 39, s. 83; CDB V/1, č. 45, s. 97). Od roku 1255 se psal převážně z Riesenburku, ve vlastní listině z roku 1264 se označil *Borssho, miseracione divina castellanus in Rysenburch* a jako svědek se zde poprvé objevil jeho syn Slávek (CDB V/1, č. 403, s. 600–601).

Boreš v letech 1249–1253 dosáhl vrcholu dvorské kariéry, potom ale následoval pád a ztráta úřadu komorníka. Jestliže se v roce 1250 psal z Riesenburku, musel k tomu datu stejnojmenný hrad v Podkrušnohoří již existovat. V listině z roku 1264 objasnil své postavení na Riesenburku – byl zde královským kastelánem, zdejší prostor kolonizoval a hrad vystavěl v králových službách pro Václava I.⁷⁴ Moravskotřebovsko nejspíše získal v době svého úřadu komorníka mezi lety 1249–1253, po společenském poklesu v roce 1254 za nepřítzň Přemysla Otakara II. to již nebylo možné.

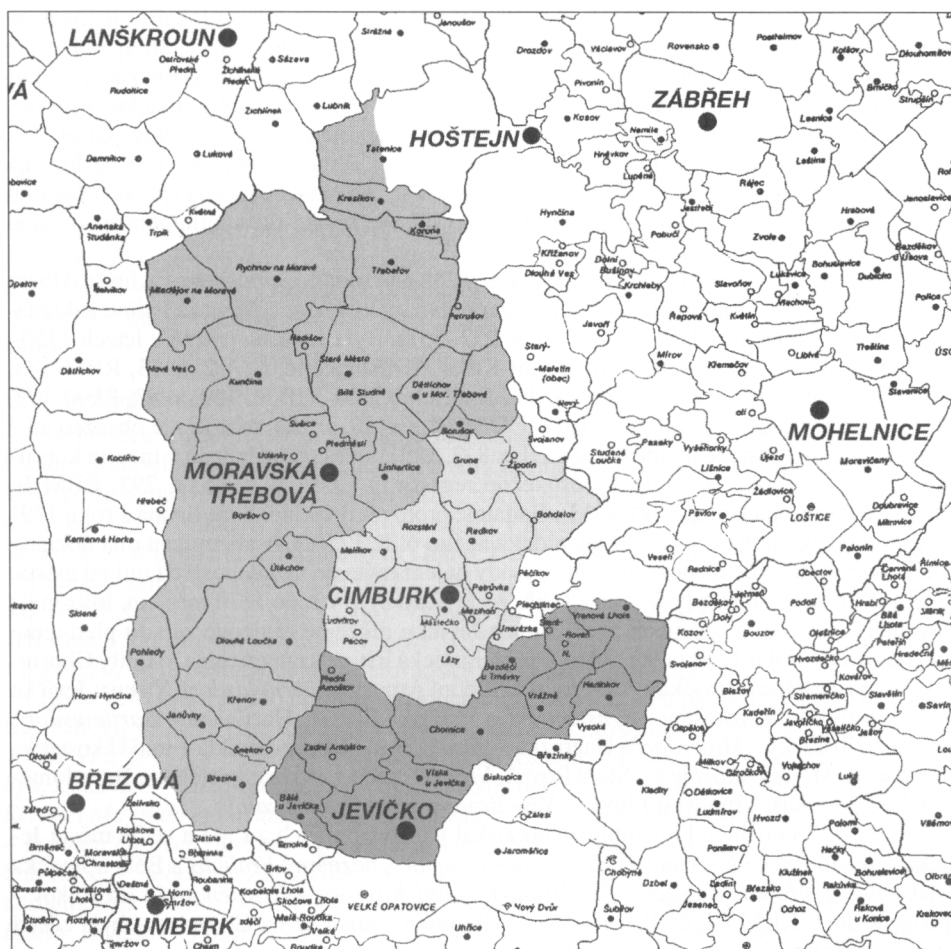
Kolonizace Moravskotřebovska proběhla rychle, podle listiny, kterou Boreš pro spásu duše své a zemřelé manželky Richardy roku 1267 obvěnil augustiniánský klášter Koruna Panny Marie v Třebořově, již klášter patrně existoval. Listinu vydal v Dlouhé Loučce – *Luscz*, darovaný majetek je uveden v Tatenici – *Tetnycz* (výslovně je jmenována polovina vesnice) a Třebořově – *Tryberdorf*, jedním ze svědků byl *advocatus de Tribouia* – Moravské Třebové (CDB V/2, č. 500, s. 44–45). V listině priora Oldřicha z roku 1270 jsou jmény svědků doloženy ještě Kunčina – *Chuncendorf* a Staré Město – *Antiqua Tribouia* (CDB V/2, č. 628, s. 235). Další Boršův dar klášteru z roku 1275 se týkal *silvam inter villam dictam Wudicsdorf et aquam, que dicitur Zazauia* a zaznamenal tak jména Krasíkova a řeky Sázavy (CDB V/2, č. 796, s. 482). V roce 1270 byla hranice panství zcela pevná, protože biskup Bruno při zakládání Horní Hynčiny na Svitavsku jako jednu linii lokace určil *metas viri nobilis domini Bursonis* (CDB V/2, č. 620, s. 224). Boršovo jméno se zrcadlí v názvech obcí Boršova a Borušova. Ještě po roce 1535 se dědiční rychtáři v Kunčině a Třebořově prokazovali jeho výsadními listinami.⁷⁵

Jindřich Heimburský k roku 1276 zaznamenal, že se Boreš společně s Vítkovci zúčastnil vzpoury proti Přemyslu Otakarovi (FRB III, s. 315)⁷⁶ a podle listiny krále Přemysla z 10. 1. 1278 již nežil (CDB V/2, č. 856, s. 574). Jeho syn Slávek, vystupující v listinách ještě v letech 1271 a 1272 (CDB V/2, č. 637, s. 256; CDB V/2, č. 658 +, s. 289), byl roku 1281 také mrtvý. Potvrzují to listiny třebovského purkrabí Konráda z 18. 6. 1281 (RBM II, č. 1244, s. 538)⁷⁷ a Fridricha z Schonburku z 13. 12. 1282 (RBM II, č. 1219, s. 527), vydané pro klášter Koruna P. Marie. V těchto pramenech je zmiňován Boršov – *Borsendorf*, neznámý *Zudendorff*, Tatenice jsou zapsány jako *Thetnicz* a poprvé je uvedena Třebová s přívlaskem Moravská – *Tribouia Morauiensis*.⁷⁸

Fridrich mladší z Schonburku byl švagrem zemřelého Bohuslava, Moravskotřebovsko několik let spravoval jako poručník jeho dětí. V interregnu vystavěl na svitavském území – *in districtu Switauiensis* – neoprávněně tvrz a tuto agresi řešila arbitráž mezi olomouckým biskupem Děřichem a Fridrichem v roce 1285 (RBM II, č. 1353, s. 583–585; srovnaj též formulářovou zprávu RBM II, č. 2320, s. 1005–1006). Podle jiné formulářové zprávy mělo být roku 1286 rozhodnutím Václava II. rozbořeno opevnění *quam erexit circa Zewitaviam et Borsendorf* (RBM II, č. 2321, s. 1006–1007). Zbraslavskou kronikou zaznamenaná expedice Václava II. a Záviše z Falkenštejnu na Moravu, při které byla Moravská Třebová dobyta a Fridrich z Schonburku potrestán, se uskutečnila asi na začátku roku 1286 (FRB IV, s. 30).⁷⁹

Pokládám za možné, že tím skončila držba Moravskotřebovska pány z Riesenburku a také nároky Fridricha z Schonburku, oba rody se totiž v následujících letech vyskytovaly pouze v severozápadním pohraničí Čech.⁸⁰ Jediným svědectvím další přítomnosti rodu v regionu jsou svým obsahem a formou velmi zvláštní listiny Borše z Riesenburku a jeho manželky Sofie na léno v Dětrichově, vydané 7. 10. 1321 v Moravské Třebové (CDM XV, č. 34, s. 27) a zaznamenané jako inzert rovněž zvláštní listiny z roku 1328 (CDM XV, č. 40, s. 33). Jména uvedených svědků jsou tomuto prostředí cizí. Tyto prameny mohou mít vazbu k skutečnosti, že v roce 1327 držel moravskotřebovské panství král a směnil je s Jindřichem z Lipé (RBM III, č. 1349, s. 526–527). Jinou vzdálenou reflexí uplatňování práv Riesenburků je informace, že ještě roku 1492 se k ochraně a opravě kláštera Koruna P. Marie hlásil Jan Boreš z Riesenburku.⁸¹ Domnívám se, že Riesenburkové byli z Moravskotřebovska vypuzeni v roce 1286.

Úplnější zpráva o rozsahu moravskotřebovského panství je až z roku 1365, kdy je Jindřich z Lipé prodal markraběti Janu Jindřichovi (CDM IX, č. 390, s. 290; srovnej též ZDB I, č. 225, s. 56). Listina vedle města Moravské Třebové – *Ciuitatem Tribowiam* uvádí obce Boršov – *Borsendorf*, Radišov – *Raychsdorf* a Rychnov – *Raychnau* (*Raychnaw*), *Fyerhof*

Obr. 7. Prostor Moravská Třebová a Cimburk podle zpráv z roku 1365, prostor Jevíčko podle falza údajně z roku 1258.

a *Gruna* zanikly v těsné blízkosti města, *Udanky – Budax*, *Sušice – Schussicz* a *Staré Město – Opidum antiqua Tribauia*, místní část Dětrichova nazvanou *Ulice – Plateam* a *Kunčinu – Chunczdorf magnum*, *Novou Ves – Chunczdorf paruum* a *Mladějov – Mladiksdorf*, *Zayphen* zaniklý poblíž *Třebařova*, *Petrušov – Peterusdorf* a *Prklišov – Perkssdorf*, *Borušov – Borssndorfa* *Útěchov – Vthyksdorf*, *Třebařov – Tribesdorf*, *Linhartice – Raynesdorfa* *Křenov – Opidum Crenovia*, *Dlouhou Loučku – Luczka*, *Pohledy – Pohler* a *Horní Rudnou – Ruden*, *Janůvky – Jansdorf*, *Wenczlausdorf* je asi pozdější *Derflik* u *Jevíčka*, snad dnešní *Šnekov* a *Březinu – Bripper*. Komparaci jmen umožňují další soupisy panství z let 1398 (ZDO I, č. 740, s. 219; ZDB I, č. 220, s. 227–228), 1408 (CDM XIV, č. 6, s. 4–5), 1464 (ZDO I, č. 34, s. 424) a 1490 (ZDO II, č. 53 a 54, s. 51) s přihlédnutím k pracím M. Groliga a M. Hansmanna.⁸²

Jména sídel svědčí o tom, že *Boršova* kolonizace byla německá. Pouze obce *Sušice – Schussicz*, *Loučka – Luczka* a *Rudná – Ruden*, možná také městečko *Křenová – Opidum Crenovia* nesou slovanské názvy.

Prostor Jevíčko⁸³

Nejstarší zprávy o *Jevíčku* jsou obsaženy v dobových falzech nebo v listinách podezřelých. Městem je jmenováno v listině *Václava I.* z 1. 9. 1249 (CDB IV/1, č. 171, s. 280), která je ale falzem zhotoveným před rokem 1270. Bez bližšího určení typu lokality je uvedeno v listině *Václava I.* z roku 1250, dříve kladené k roku 1240 (CDB IV/1, č. 188, s. 344), ta je ale rovněž padělkem z doby před 21. 8. 1270, kdy ji konfirmoval *Přemysl Otakar II.* (CDB V/2, č. 617, s. 220; CDB V/2, č. 618 +, s. 221–222). Informace o mýtě v *Jevíčku* se zachovala v listině biskupa *Bruna* z 6. 11. 1256, ani tento pramen není bezchybný (CDB V/1, č. 93, s. 168). A konečně listina *Jindřicha Vladislava* z 1. 9. 1200 s popisem cesty z *Jevíčka* do *Konice* je falzem 14. století (CDB II, č. 351, s. 364). Nejstarší bezpečná zpráva o *Jevíčku* je až v listině biskupa *Bruna* z roku 1262, neuvádí ale, o jaký druh aglomerace se jedná (CDB V/1, č. 315, s. 470).

Údajná listina *Přemysla Otakara II.* z 6. 8. 1258 s výsadami *jevíčského rychtáře Albera* a soupisem vesnic, podléhajících městskému právu, někdy označovaná za listinu zakládající, je rovněž falzem (CDB V/1, č. 160, s. 252–257). Byla sepsána patrně v letech 1350–1351, dne 18. 6. 1351 ji totiž konfirmoval *Karel IV.* (Mackerle, č. A 2, s. 13; RBM V/3, č. 1093, s. 534) a 17. 9. 1351 markrabě *Jan Jindřich* (CDM VIII, č. 120, s. 87; RBM V/3, č. 1151, s. 557). Text s výsadami *rychty* (CDB V/1, č. 160, s. 254, část III) je obsažen také v dosud nezpochybně listině *Václava II.* z 8. 2. 1291, která se zachovala v inzertu konfirmace *Karla IV.* z 25. 3. 1351 (nedostatečné registry in CDM V, č. 45, s. 293; RBM II, č. 1532, s. 660; Mackerle, č. A1, s. 13). Badatelé proto předpokládali, že listina z roku 1291 byla východiskem pro zhotovení falza datovaného 6. 8. 1258. Obsahem jsou oba doklady v nápadně shodě, včetně pozoruhodné výsady hájení mýta do vzdálenosti tří mil od města.

Z těchto souvislostí plyne pouze tolik, že *Jevíčko* bylo v roce 1270 městem. Informaci o rychtáři *Alberovi* a vesnicích podřízených *Jevíčku* můžeme rámcově zařadit před tento rok, datování k roku 1258 nelze ověřit. Problematická listina zaznamenala lokality *Chornice – Kornicz*, *Bělou u Jevíčka – Alberndorfa* *Přední Arnoštov – Arnoldzdorf*, *Vísku u Jevíčka – Dorfleins*, *Zadní Arnoštov – Ernstendorf*, a *Vrážné – Brasen*, *Hartínkov – Hartungsdorf*, *Bezděčí u Trnávky – Mitterdorfa* *Unerázku – Vnratz*, *Nyderunratz* (zanikla v trati U kostelíka u *Bezděčí*), *Merteinsdorfa* je asi *Stará Roveň*, *Vrzedel* (snad zanikla u kostela sv. *Bartoloměje* poblíž *Jevíčka*), *Vranovou Lhotu – New Branow* a les *Branerwalt*.⁸⁴

V roce 1323 od *Jana Lucemburského* získal panství *Jindřich z Lipé* a vedle města *Jevíčka – Jewizkam* k němu patřily *Chornice – Chornicz*, neznámý *Vrolichs* a *Bělá u Jevíčka – Alberndorf*, *Přední Arnoštov – Arnoltdorf*, *Zadní Arnoštov – Ernstendorf* a *Hartínkov – Hartungsdorf* (RBM III, č. 915, s. 358). Podle jmen – snad až na *Chornice* – byla zdejší kolonizace německá.

Prostor Cimburk⁸⁵

Nejstarší listina k tomuto regionu je teprve z roku 1308, vydal ji *Bernhardus dictus de Cimburc, filius quondam domini Stiborij de Lipnicz, de consensu Sophye, vxoris nostre, et filiorum nostrorum*. Bernard s manželkou Žofií a nezletilými syny prodával část vsi Pacov – *Paczndorf* Stanimírovi z Letovic (RBM II, č. 2179, s. 947) a připomínal, že je synem Ctibora z Lipnice. Ve jménech svědků listiny jsou doloženy obce Mezihoří – *Mesihors*, Radkov – *Ratkov* a Trnávka – *Tyrnavia*. K transakci se vztahuje ještě listina z roku 1316 o prodeji zbývající části Pacova (RBM III, č. 289, s. 117), prvním v řadě svědků byl *Stiborius de Lipnicz*, snad Bernardův bratr. Ve jménech dalších svědků je uveden Radkov v tvaru *Ratkendorf* a objevuje se Petrůvka – *Petrowicz*. Ještě po roce 1535 se mohl dědičný rychtář v Radkově prokázat výsadní listinou vydanou Bernardem z Cimburku.⁸⁶

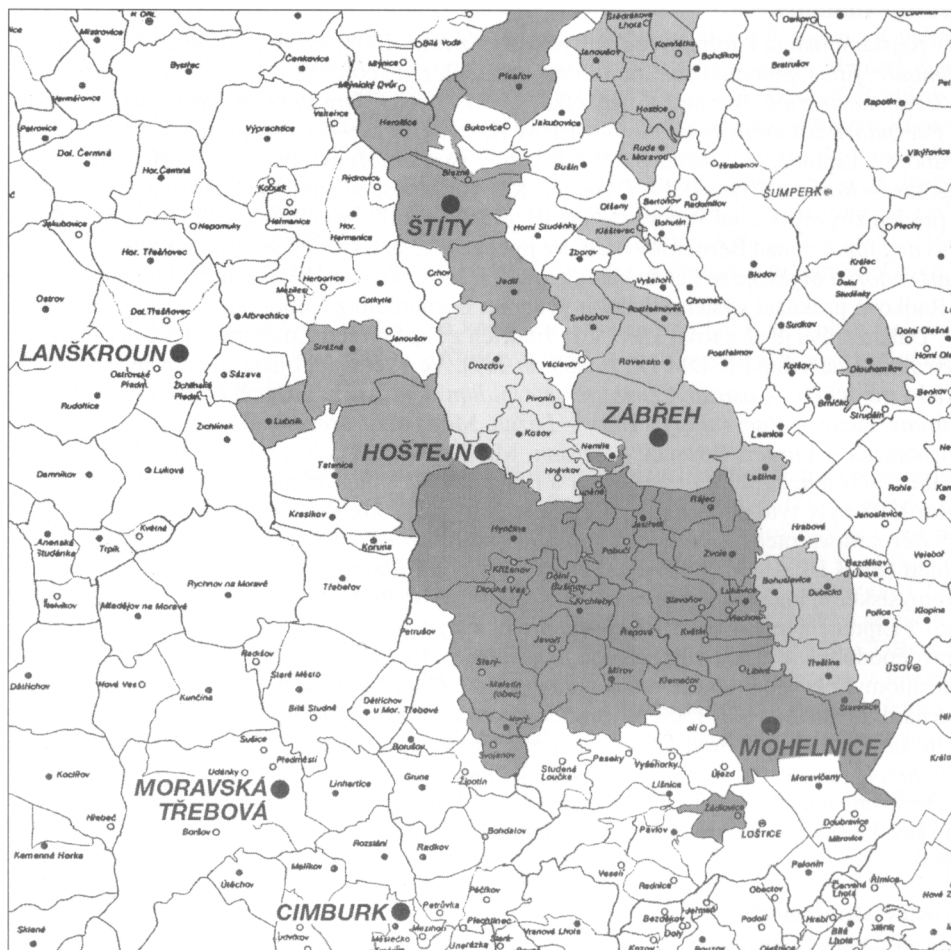
Další zpráva je až z roku 1365, kdy Jindřich z Lipé prodal Cimburk u Trnávky markraběti Janu Jindřichovi (CDM IX, č. 389, s. 289). Ve výčtu sídel jsou jmenovány Cimburk hrad a městečko – *Castrum Czimburch et Opidum sub Castro*, Městečko Trnávka – *antiqua Ciuitas*, Pacov – *Paczendorf* a Lázy – *Lazan*, Mezihoří – *Mezihor*, Petrůvka – *Petersdorf* a Unerázka – *Vnracz*, Rozstání – *Rostan*, Malíkov – *Malixsdorf* a Radkov – *Rathendorf*, Gruna – *Gruen*, Žipotín – *Sybothina* a Bohdalov – *Boblud minore, Boblod maius*. Od roku 1398 byly tyto obce vedeny v soupisech moravskotřebovského panství.⁸⁷

Bernardova otce Ctibora zaznamenala Dalimilova kronika v osmdesátých letech 13. století (FRB III, s. 197, 202) a je patrně totožný s Ctiborem, který ve stejné době škodil litomyšlskému klášteru v prostoru České Třebové (Redlich, č. 164, s. 178–179). Protože se psal z Lipnice a teprve jeho syn užíval predikátu z Cimburku, lokátorem území asi nebyl, pravděpodobně je získal v interregnu již osídlené. Hrad Cimburk ale již tehdy mohl existovat, litomyšlský opat ve své stížnosti zapsal, že Ctibor výboje podnikal ze svého hradu. Bernard v listině z roku 1308 při prodeji Pacova zdůraznil, že ves se řídí německým právem: *item curiam nostram ibidem dedimus sibi possidendam iure, quod vlgariter dicitur purchrecht pro decem marcis*. Vydal také jedinou známou výsadní listinu na rychtu, emfyteuze vesnic panství tedy mohla být jeho dílem. Interpretace názvů obcí je obtížná, slovanský prvek však je výrazný. Starší české vesnice zde mohly být doplněny vesnicemi německými.

Prostor Mohelnice⁸⁸

Mohelnice – *Mogilnici* je společně se Žádlovicemi – *Sadlouici* jmenována v listině biskupa Jindřicha Zdíka, kterou Gustav Friedrich zařadil k roku 1131 (CDB I, č. 115, s. 119–120), podle Jana Bistřického však pochází z roku 1141.⁸⁹ Žádlovice jsou doloženy dokonce již k roku 1078 (CDB I, č. 79, s. 84) a znovu v roce 1160 (CDB I, č. 208, s. 195), *villa Mogylnicz* je uvedena ve falzu z roku 1180 (CDB I, č. 292, s. 261). Biskup Robert vydal *in Mohilniz* listinu roku 1238 (CDB III/2, č. 197, s. 255) a v roce 1247 je *in Moheltz* zaznamenán kostel (CDB IV/1, č. 110, s. 204). Výsadní listina pro Horní Hynčinu biskupa Bruna je datována 1266 *in castro nostro Myrowe* (CDB V/1, č. 471, s. 695) a v biskupově závěti z roku 1267 se naposledy objevuje slovanský název *Mohelniz* (CDB V/2, č. 526, s. 78, 80).

Roku 1273 vydal Bruno privilegium mohelnickému rychtáři a patrně také lokátoru města Heřmanovi, ve které jsou uvedeny vesnice, podřízené jurisdikci *civitatis nostrae Mügliz* (CDB V/2, č. 717, s. 367–368). Tento poměrně rozsáhlý okrsek tvořily obce Libivá – *Lubyn*, Lukavice – *Lukawecz*, Zvole – *Smola* a Slavoňov – *Schüczendorff*, Rájec a Rájček – *Reissiel Magnum et Paruum*, Skalička – *Galicz*, *Hudkendorff* je asi Hynčina, dále Jestřebí – *Paruum Gestreb*, Květín – *Quietcin* a Krchleby – *Kirchlebs*, Křemáčov – *Crymaczaw*, Stavenice – *Stebnicz* a Žádlovice – *Zadlawicz*.⁹⁰ Další listina biskupa Bruna z roku 1275 zaznamenala vesnice odvádějící plat mohelnickému kostelu – Jestřebí – *Jestrebi*, Pobučí – *Bobus*, Bušínov – *Pobitz* a Zvole – *Smol* (CDB V/2, č. 764, s. 431–432), ze stejného roku je zpráva o rychtě v Řepové – *Repow* (CDB V/2, č. 782, s. 457–458). Před rokem 1326 pořízený soupis lén *in prouincia Muglicensis* jmenuje Slavoňov – *Slawanow*, Javoří – *Ahorns*,

Obr. 8. Staré sídelní území královského léna Zábřeh a hradu Hoštejn podle zpráv 15. století, biskupského Mohelnicka podle listin z let 1273 a 1275 a kolonizační prostor Štítý k roku 1278.

Svojanov – *Czwoyanow* a Křižanov – *Czrisanow*, Lukavice – *Lukawicz*, Krchleby – *Czrisleb* a Křemáčov – *Premaczow*, Rájec – *Raicz*, Skaličku – *Scalice* a Maletín – *Maletyn*, Ráječek – *Rayekz*, Zvole – *Zwol* a Lupené – *Luppene* (Lechner, s. 5–6).⁹¹ Další seznam zdejších lén pochází z roku 1388 (Lechner, s. 13–14).

Mohelnicko bylo od počátku historického vývoje zájmovou oblastí olomouckého biskupství a jména snad svědčí o původně slovanském osídlení. Pouze Slavoňov, Hynčina, Jačov a Bušínov vsad byly osazeny německými kolonisty. Právě k těmto obcím se může vztahovat text závěti Bruna ze Schauenburku z roku 1267, že jeho příčiněním při osídlování kraje a kácení lesů okolo Mohelnice přibýlo usedlostí (CDB V/2, č. 526, s. 80).

Prostor Zábřeh–Štítý–Hoštejn⁹²

Jméno Zábřehu je doloženo v listině Přemysla Otakara II. z roku 1255, které svědčil *Suliczlaus de Zabrzzyeh*, uvedený s ostatními svědky slovy *item barones nostri* (CDB V/1, č. 62, s. 124). Protiva ze Zábřehu je jmenován ve falzu z roku 1275 (CDB V/2, č. 795, s. 480) a dále v listinách z let 1299 (RBM II, č. 1846, s. 793) a 1301 (RBM II, č. 1874, s.

806), v roce 1278 s titulem *venerabilis comes Alte Civitatis* (Bistřícký a kol., č. 9, s. 30–31). V této době byl prostor Zábřehu nepochybně královským lénem.

Roku 1278 vydal Protiven privilegium rychtáři Eberhardovi, který založil město Štítů a k němu příslušné vesnice. Protože osadníci byli osvobozeni od placení dávek čtrnáct let a obvyklá lhůta byla dvacetiletá, byla zdejší kolonizace zahájena v roce 1272, jedna z osad v tomto mezidobí dokonce zpušla.

Do obvodu štítecké rychty – *Schilperc* tehdy patřily Březná – *Frizerdorff*, Písařov – *villa Scriptoris* a Jedlí – *Adolphi villa*, Tatenice – *Tetnics*, Strážná – *Sonwald* a Lubník – *villa Luduici*, Heroltice – *Heroltgrun*, Šanov – *Sonou* a Valteřice – *villa Waltheri*. Ostatní lokality – *Deserta villa Wlczenzorf*, *Bohemicalis villa* a *villa Guntheri*, *villa Ebrchardi*, *Arnolds* a *villa Perchtoldi* buď nejsou dosud přesvědčivě určeny, nebo zanikly. Roku 1358 patřily ke Štítům také Jakobovice – *super Silperk Jacobowicz*, *Pisarzowicz* et *Brzezna* (ZDO I, č. 532, s. 26). Jména vypovídají o německé kolonizaci městečka Štítů a okolních vesnic.

Podle názvu *Alte Civitatis* byl Zábřeh v roce 1278 městem. Jeho lokátorem byl pravděpodobně Protiva a protože v roce 1301 je označen predikátem *de Honstat* a již roku 1289 bylo jmenováno *Hoenstat* (RBM II, č. 1467, s. 631), můžeme vybudování města připsat německým kolonistům, kteří nově osadili starší slovanské sídlo.

Zábřežsko v roce 1411 drželi bratři Jindřich a Beneš z Kravař. Z listiny, kterou tehdy vydali pro městskou rychtu, známe vsi podléhající její jurisdikci, Dubicko – *Dubiczko*, Třeštinu – *Trassczyna* a Leštinu – *Lessezyna*, Bohuslavice – *Bohuslawicz*, Svěbohov – *Swebohow* a Jedlí – *Jedle*, Rovensko – *Rowenske*, Komňátku – *Kominatka* a Raškov – *Rasskow*, Štědrákovu Lhotu – *Sczedrakow*, Hartíkov – *Hartwikow*, Janoušov – *Janussow* a Rudu nad Moravou – *Ruda* se třemi dalšími nejmenovanými vesnicemi, příslušnými k Rudě.⁹³ Roku 1447 Jiří z Kravař prodal panství Janu Tunklovi (ZDO I, č. 592, s. 398). K Zábřehu – *Zabrzeh* tehdy patřily vesnice Rovensko – *Rowenske*, zaniklý *Budissow* a Leština – *Lessczina*, Bohuslavice – *Bohuslawicze*, Třeština – *Trzessczina* a Jedlí – *Gedle*, Ruda nad Moravou – *Ruda*, zaniklý *Kubczow* a Hostice – *Inferius Hostycz* et *superius Hostycz*, Hartíkov – *Hartwikow*, Janoušov – *Janussow* a Štědráková Lhota – *Lhota*, Svěbohov – *Swebohow*, Komňátka – *Komnyatka* a Raškov – *Rasskow*, Krumpach – *Crumpach*, Dluhomilov – *Dluhomil* a Klášterec – *Klasstercze*, zaniklá *Zaworzicz* a Postřelmůvek – *Postrzelmowek*. V opisu listiny Jana Tunkla z Brníčka a Zábřehu z 4. 11. 1458 jsou mimo již uvedené vesnice zřetelně naznačeny *Oišany*, *Bussin*, *Wyssehorží* a neznámá *Daubrawicze*.⁹⁴ Až na Hartíkov a Krumpach byl podle jmen region český a zdejší sídla vznikla před zahájením kolonizace Hřebečska.

V literatuře převládá názor, že hrad Hoštejn založil Boreš z Riesenburku k ochraně severní hranice moravskotřebovského panství.⁹⁵ Bylo to odvozeno ze skutečnosti, že *Mutysone de Honstein* svědčil v roce 1267 Boršově listině pro klášter Koruna P. Marie v Třebářově (CDB V/2, č. 500, s. 45), byl proto pokládán za jeho leníka. Při vojenské kampani proti Fridrichovi z Schonburku roku 1286 podle znění Zbraslavské kroniky byl dobyt také hrad *Hohenstein dicitur* (FRB IV, s. 30), a v roce 1289 patřil *Hoenstein* mezi statky, které chtěl Václav II. směniti s Fridrichem Míšeňským (RBM II, č. 1467, s. 631). Další zpráva o Hoštejnu, jmenovaném *Altus Lapis*, je roku 1350 v seznamu far šumperského děkanátu, inkorporovaných litomyšlskému biskupství (RBM V/3, č. 811 a 812, s. 428–429; srovnej též CDM VIII, č. 80, s. 47–51).

Nejstarší popis panství Hoštejnu je v citovaném opisu listu Jana Tunkla z roku 1458 – *czoż k hradu Hosstaynu przysłussy, miesteczko Hosstain, wes Stryczow, wes Kosow, wes Hniewkow, wes Nemile, wes Drozdow, wes Jacobowicze, wes Pisarżow, wes Brzezna, wes Zborow*. Jan Tunkl asi držel Hoštejn jako zástavu, protože tento statek koupil společně s bratrem Jiřím od Matouše ze Šternberku až v roce 1464. Do zemských desek tehdy zapsal, že vedle zpuštělého hradu a městečka k panství přísluší obce *Kosow – Kossow*, zaniklý *Strýcov – Strziżow* a *Nemile – Nemile*, neznámý *Byčzankow*, *Hněvkow – Hnyewkow*, *Drozdow – Drozdow*, zaniklý *Protiwnow*, *Jakubovice – Jakubowicze*, *Písařov – Pisarżow* a *Březná – Brzeznu*, zaniklý *Jankow dolnie* a *Zborow – Zborow*. Odděleně jsou uvedeny *Krasí-*

kov – *Krassikow* (záznam je ale přeškrtnut), *Classterzecz in Sazawa* – klášter Koruna P. Marie a polovina Třebářová – *mediam villam Trzebowaru* (ZDO I, č. 61, s. 426). Z těchto obcí některé dříve patřily augustiniánskému klášteru, jiné ke kolonizačnímu prostoru Štítů. Za původní zázemí hradu Hoštejnu je možné považovat Kosov, Nemile, Hněvkov a Drozdov, a také zaniklé vsi Jankov, Strýcov a Protivanov, doložené toponymy v okolí Hoštejnu.⁹⁶ Jestliže lokalita *Protiwnow* reflektuje jméno Protivy ze Zábřehu, byla asi založena před zahájením kolonizace Štítů v roce 1272 a může být ojedinělým dokladem zahušřování sídelní aglomerace. Všechny vesnice příslušné k Hoštejnu byly podle jmen české.

Pro interpretaci historie Hoštejnu má význam skutečnost, že roku 1267 polovinu vsi Tatenice – *Tetnycz* daroval Boreš z Riesenburku augustiniánskému klášteru, v roce 1278 je však Tatenice – *Tetnics* uvedena v obvodu šátecké rychty. Pokud při zahájení kolonizace Štítů v roce 1272 byla část Tatenice na východním břehu potoku děličího obec, který se dnes případně jmenuje Hraniční, v kolonizačním prostoru královského léna Zábřehu, území hradu Hoštejnu nesousedilo s Moravskotřebovskem. Rozdíl v etnicitě osídlení, německé na Moravskotřebovsku a české v okolí Hoštejnu, podporuje předpoklad, že hrad nezaložil Boreš z Riesenburku, ale patrně Sulislav nebo Protiva ze Zábřehu ve službách krále.

*

Národnostní hranice, která na Hřebečsku dělila české území od prostoru kolonizovaného Němci, je datovací linií a současně musela být hranicí dosud neosídleného hvozdu. Kolonizace Hřebečska byla zahájena pravděpodobně v roce 1250 a nejpozději do roku 1253. Již dříve litomyšlští premonstráti českým etnikem osadili okolí České Třebové a újezd *Na Lubném*. V povodí potoku Lubný vedle sebe existují dva odlišné typy sídel – menší hromadné osady, jako jsou Sebrance, Třemošná a Kaliště (dnes části katastrální obce Sebranice), snad k nim patří také Střítež a Zrnětín. Jinou kvalitu však představují Pohora, Lezník a Lubná, lánové vesnice s několika desítkami usedlostí, rozložených podél hran údolních teras. Obě skupiny obcí byly od počátku české a dokládají, že první byla pravděpodobně vysazena tradičním českým právem, vyspělejší lánové vsi právem emfyteutickým. Litomyšlští premonstráti tedy používali emfyteuzi již v české etapě kolonizace před rokem 1250.

Jurisdikci Poličky byly podřízeny vesnice, o kterých zakládací listina říká, že zde jsou, nebo teprve vzniknou. Z těchto obcí byly německé Pomezí a Modřec, možná také Oldříš a Kamenec. Všechny ostatní byly české vesměs lánového typu, vznikly proto před rokem 1250 pokračováním osídlovací činnosti litomyšlského kláštera od lubenského újezdu do prostoru budoucí Poličky.

Poličsko od Svojanovska po roce 1263 oddělily nově založené vesnice německé. Okolí Bystrého ale bylo české a menší katastry i jména vesnic jižně od Svojanova rovněž svědčí o starším osídlení, které se téměř určitě neuskutečnilo ze strany Čech. Historická hranice mezi olešnickým újezdem a litomyšlským klášterstvím od Svratky přes Bílé kameny k Svitavě by mohla být dokladem, že Svojanovsko patřilo možná k olešnickému újezdu a tedy k Moravě. Heřman s Jimramem zde asi v roce 1269 nějaké území drželi legálně, spor s premonstráty snad vznikl banálním překročením hranice, založením třeba jenom jedné nebo dvou vesnic, tomu by odpovídala náhrada půdy o velikosti šedesáti lánů. S Poličskem bylo Svojanovsko spojeno patrně až držbou Závíše z Falkenštejnu.

Březovský újezd mohl před rokem 1295 správně patřit k Svojanovu a s výjimkou Muzlova, Moravské Dlouhé a Dolní Rudné byl osídlen českým etnikem. Úplně české byly všechny vesnice lén Ronberků, starší osídlení zde vedle jmen dosvědčuje menší velikost obcí a jejich katastrů. Historickou situaci v prostoru Cimburku z národnostního hlediska nelze interpretovat jednoznačně.

Mohelnicko až na několik vsí, jejichž názvy znějí německy a snad dokládají kolonizaci biskupa Bruna, připomínanou v jeho závěti, bylo starým slovanským sídelním územím. Při založení Mohelnice v roce 1273 lokátor Heřman v existujících vesnicích asi provedl emfyteuzi a Bruno je podřídil jeho jurisdikci, inspirovat se mohl ve způsobu založení Poličky. Královské léno Zábřeh včetně Hoštejnu bylo podle jmen obcí zcela české.

Okolí Chocně je starým sídelním územím, v roce 1199 již existovala ves Svätý Jiří (CDB II, č. 5, s. 3; CDB II, č. 11, s. 9) a roku 1227 Choceňsko držel Kojata Hrabišic (CDB II, č. 303, s. 301–302).⁹⁷

Budoucí Hřebečko tedy před zahájením kolonizace obklopovaly v podstatě stabilizované celky olomouckého biskupství a litomyšlského opatství, Choceňsko bylo dědičnou výsluhou, protože Kojata s tímto majetkem volně nakládal, Zábřežsko lénem, pouze Malá Haná byla asi vlastnický nejednotná. Kompaktně zalesněný a starými sídly obkroužený prostor sahal na severovýchodě k Orlickým horám a zemské hranici. Nabízí se proto otázka, proč toto území nebylo stejně jako přilehlá Českomoravská vrchovina osídleno českou kolonizací. Litomyšlský klášter osadil jižní část svého území včetně luk Na poličkách a také Českotřebovsko před začátkem německé kolonizace, příčinou tedy nemuselo být vyčerpání domácích populačních zdrojů.

V podstatě bezvýznamný zbytek původního hraničního hvozdu snad byl chráněn zvláštním statutem královského lesa. Jeho osídlování zahájil Václav I., když v roce 1249 nebo těsně po tomto datu udělil Moravskotřebovsko Borši z Riesenburku a ve stejné době uvedl Drnholce na Lanškrounsko–Lanšpersko. Litomyšlští premonstráti ve vazbě na tyto události a s podporou starších práv z údajné donace Vladislava II. osadili německými vesnicemi povodí horního toku Loučné a prostor k pramenům řeky Svitavy až po hranu Hřebečské terasy, tehdy pravděpodobně založili město Svitavy. Teprve potom se iniciativy chopil král, snad roku 1258, jistě však před rokem 1270 nechal vysadit Jevíčko a v roce 1263 lokoval Poličku. Nepochybně z králova rozkazu Protiva ze Zábřehu v roce 1272 zahájil kolonizování prostoru Štítů, který předtím k jeho lénu nemohl patřit. Osídlování původního hvozdu bylo k roku 1278 dovedeno až do svahů Orlických hor.

Ve způsobu a rychlosti kolonizace existovaly rozdíly. Na území litomyšlského kláštera a v údělech Drnholců a Borše z Riesenburku jejími organizátory asi byli budoucí dědiční rychtáři jednotlivých vesnic a měst. Známe zde jediné léno – Dětrichov na Moravskotřebovsku, a tato informace je nejenom poměrně pozdní, ale svým obsahem velmi zvláštní. Osídlování proběhlo rychle – Oldřich z Drnholce byl již v roce 1269 purkrabím ve Znojmě a na území Borše z Riesenburku v roce 1267 existoval klášter v Třebořově a město Moravská Třebová. Během pouhých šesti let byl osazen prostor Štítů.

Rozlohou menší Svitavsko bylo osídleno volnějším tempem. Horní Hynčina byla založena až v roce 1268, dvanáct let po převzetí Svitav, teprve po roce 1270 vzniklo Sklené. Proti ostatním držávám, jejichž vrchnost měla zájem na rychlém přílivu kolonistů, Svitavsko působí dojmem, že sloužilo Brunovi ze Schauenburku jako záloha volné půdy. V literatuře je zdůrazňovaná okolnost, že zdejší kolonizace byla provedena lenním principem. Privilegia pro Horní Hynčinu a Kamennou Horku však jsou obvyklé výsadní listiny rychtářů. Ve Vendolí, které jeho německé jméno spojuje s rodem Stangů a ves by proto mohla být považována za léno, rejstřík k roku 1317 zaznamenal jako léno jen pět lánů, které držel rychtář (Lechner, s. 5). Vlastnictví lén šlechtici z družiny biskupa Bruna není na Svitavsku doloženo.

Pro vysazená města bylo nezbytné, aby od počátku měla hospodářské zázemí v okolních vesnicích. Tato závislost byla vytvořena podřízením vesnic právu městské rychty. K Poličke bylo přičleněno pravděpodobně deset existujících i nově vysazených vsí, třináct vesnic podléhalo Jevíčku, k rychtě ve Šútech náleželo patnáct nově založených obcí, při lokaci Mohelnice v roce 1273 biskup Bruno jejímu právu podřídil čtrnáct již existujících vesnic. Svitavy takové vstupní podmínky neměly, jeho okolí za rozvodím ještě nebylo osídleno. Hned po roce 1256 proto bylo k zdejší rychtě přiměřeno čtyřicet lánů, vysazených nikoliv jako samostatná obec, ale součást města. Ve stejné době musel vzniknout Hradec nad Svitavou a v roce 1259 byla založena Kamenná Horka, k městu následně patřilo osm vsí.

V dominiích Drnholců a Riesenburků bylo zázemím měst teritorium panství, jurisdikci České Třebové snad byly podřízeny okolní české vesnice. K Březové nad Svitavou patřilo jen pět obcí, byla tedy původně vesnicí a městečkem se stala později, jako *oppidum Brzy-*

zawia je jmenována v roce 1323 (RBM III, č. 895, s. 352). Rovněž Bystré se v tržové centrum Svojanovska asi vyvinulo z vesnice, založené na důležité komunikaci.

Až na tři výjimky mají všechny městské aglomerace regionu pravidelný půdorys kolonizační éry, Moravská Třebová velkorysostí svého vyměření působí dojmem města královského. Z tohoto systému se neobvyklým půdorysem vylučuje Bystré⁹⁸ a také Svitavy, které vyrostly stejně jako Litomyšl do podoby zvolna se rozšiřující ulice. Tato skutečnost přesvědčivě dokumentuje, že založení města nebylo dílem Bruna ze Schauenburku. Všechny jeho městské lokace vznikly na pravidelném půdorysu, Bruno proto v roce 1256 převzal od litomyšlského kláštera město již existující, totožné s dnešními Svitavami.

Za příčinu a podmínku kolonizace je uváděn nadbytek populace v německy mluvících zemích, odkud by tedy měla odcházet ta její vrstva, která v domácím prostředí neměla perspektivu obživy. Na kolonizaci se ale nemohla podílet úplně nemajetná část společnosti, musela to být komunita schopná splnit podmínky předpokládaného zákapu pozemků a finančně zvládnout náročnost přesunu včetně prvních let života v nových domovech. Výběr osadníků jistě ovlivňovaly požadavky profesního složení a početnosti připravovaných lokací. K vysazení vesnic byli potřební nejen sedláci, ale také mlynáři a kováři a jiné specializace, u městských aglomerací byl rejstřík řemesel mnohem pestřejší. Před zahájením nábory kolonistů proto lokátoři museli mít podrobné informace o terénu, který se zavázali osadit, terénní situaci, kvalitu půdy, vydatnosti vodních zdrojů a počtu vyměřených lánů. Přesun osadníků se asi nemohl uskutečnit jinak než kolonami, z nichž každá byla určena pro vysazení konkrétního místa. Libuše Hrabová upozornila na okolnost, že všichni noví osadníci ve své původní vlasti byli podřízeni feudální závislosti, ze které se museli uvolnit.⁹⁹ Domnívám se, že toto vyvázání se mohlo uskutečnit pouze prostřednictvím lokátorů. Tato představa vylučuje roli náhodnosti v přísunu osadníků, proces byl založen na jednoznačně podnikatelském principu. Vlastníci kolonizovaného území se na projektu možná podíleli pouze určením katastrů projektovaných vsí.

Na Hřebečsku byla běžná doba svobody kolonistů dvacet let. Ve výsadních listinách Poličky, Horní Hynčiny, Kamenné Horky a Štítů se však objevují lhůty dvě, odlišné pro již osedlé a pro případné nové osadníky. Pravidlem asi bylo, že rychtáři svá privilegia obdrželi až po splnění sjednaného úkolu, listiny s více lhůtami svobod mohly být vydány v situaci, kdy určený prostor již byl osídlen, avšak ne úplně v intenci kontraktu. Protože ale založení byla životaschopná a potřebovala stabilní právní prostředí v osobě rychtáře, výsadní listiny formulovaly předpoklad doplnění osady do úplného stavu.

Hegemonem osídlovacího procesu byl král, bez jeho vůle se v regionu nic neudálo. Spor biskupa Bruna s litomyšlskými premonstráty se z tohoto pohledu jeví jako smírná dohoda, uzavřená s předchozím souhlasem krále. Přemysl Otakar musel mít dostatečně vážný důvod pro ochuzení vlastního regálu, k němuž klášter patřil, v prospěch olomouckého biskupa. Dramaticky působící okupace litomyšlského území jižně od Poličky se také nemohla uskutečnit bez královské vůle. Tehdejší právní praxe ani panovníkovi nedovolovala zábor půdy bez náhrady.¹⁰⁰ Jestliže za škody způsobené Heřmanem a Jimramem klášteru náhradu poskytl král darem šedesáti lánů u pramenů Desné a ještě ve své listině nazval žalovanou stranu *fideles*, muselo jít o specifický případ. Premonstráti již v roce 1245 předvídavě pojistili svůj majetek, když Václav I. konfirmoval falzum listiny Vladislava II. z roku 1167 (CDB IV/1, č. 63–64, s. 150–152), může to být první doklad ohrožení jejich území přípravou kolonizace. V roce 1259 získali od Přemysla Otakara II. pro Litomyšl městská práva (CDB V/1, č. 194–195, s. 307–310) a roku 1263 dokonce práva královských měst (CDB V/1, č. 372, s. 550–554), v roce 1268 dostali privilegium držet šest krčem (CDB V/2, č. 557, s. 124–125). Mimořádné výsady jsou v nápadně časové shodě se ztrátou Svitavska a Polička a mohly být kompenzací za tyto újmy.

V kolonizovaném prostoru zastupovali zájmy krále provinciální rychtáři – vilikové. *Advocatus provincie Tribouiensis* je v roce 1270 doložen na Moravskotřebovsku (CDB V/2, č. 628, s. 235).¹⁰¹

Okupace Heřmana a Jimrama je vedle arbitráže o Svitavy jedinou další zprávou o hraničním sporu doby kolonizace. Konflikt Fridricha z Schonburku s olomouckým biskupem měl snad jiný původ, byl vyvolán stavbou tvrze při hranici Svitavska, ta však asi měla ovládnout důležitý komunikační bod Hřebečského sedla, nikoliv prostor. Pozoruhodné je, že byla postavena na hraně rozvodí, z hlediska dobového práva možná dokonce na moravskotřebovském území.¹⁰² Po neúspěšném pokusu o smír vyřešil problém Václav II. vojenským zásahem a rozbořením opevnění.

Hraniční spory byly asi v počátku vyloučeny přesným vymezením kolonizačních prostorů, předpokládalo to ovšem jejich dobrou znalost. V listině biskupa Bruna pro Horní Hynčínu z roku 1270 byla za hranici této lokace určena hranice tehdy bezpečně známého území *virii nobilis domini Bursonis*.

V nejstarší Kosmově zprávě je pomezí Moravy a Čech definováno *in media silva* a Slavníkovo panství zde vymezovala řeka Svitava. Ještě v listině Vladislava II. z roku 1167 jsou hranice určovány řečišti Desné, Svratky a Sloupnice, Třebovky a Svitavy. Smlouva mezi biskupem Brunem a premonstráty z roku 1265 ale za hranici stanovila rozvodí, po založení Poličky rozvodí oddělilo její území od Litomyšlska. Když pravděpodobně v roce 1289 nebo 1292 premonstráti pozbyli Českotřebovsko v prospěch Lanšperku, stalo se rozvodí hranicí obou dominií. Rozvodím byla terasa Hřebečského hřbetu mezi Svitavskem a Moravskotřebovskem, další tvořilo hranici mezi Moravskotřebovskem a Mohelnickem. Řeky Svratka, Svitava, Moravská Sázava a Tichá Orlice byly hraničními jen v kratších úsecích.

Rozvržení kolonizačních teritorií podle rozvodí bylo proti staršímu určování hranic vodními toky významnou změnou, kterou panovník předcházel konfliktům vlastnických vztahů. Pokud by trval předchozí způsob rozhraničení, nastaly by spory o uzlové body dálkových cest na říčních brodech. Jeden můžeme tušit při arbitráži o Svitavy z roku 1256, hovoří se zde o území na obou březích řeky, z nichž pouze jeden je předmětem sporu. Hranice vedené podél vodních toků členily údolní pánve do vlastnictví více subjektů a vznikl by problém s jejich využíváním a správou, proti tomu hranice vedené na rozvodí umožnily budování organických celků.¹⁰³

Jména německých obcí Hřebečska byla často tvořena z mužských křestních jmen a předpokládá se, že jsou jmény jejich zakladatelů. Rodová jména lokátorů dokumentují vesnice *Stangendorf* na Svitavsku, hrad a osada *Romberg* a obec *Lewendorf* u Poličky. Křestní jména panstva zaznamenaly na Moravskotřebovsku vsi Boršov a snad také Borošov, na Lanškrounsko–Lanšpersku *Hermansdorf*, *villa Vlrici* (*Vlrichsdorf*) a město Ústí nad Orlicí – *Wilhelmswerde*, na Zábřežsku možná zaniklý Protivanov. Jméno jevíčského rychtáře Albera nesla obec *Alberndorf*, rychtář Štítů Eberhard dal jméno *villa Ebrchardi*, *villa Abbatis* na Litomyšlsku získala název podle opata kláštera. Na Svitavsku však měl v roce 1266 vysadit obec *Hermansdorf* lokátor Oldřich a roku 1270 ves *Bolen*, která teprve později přijala jméno *Haynceldorf*, nějaký Jindřich. Výklad názvů obcí jako jmen jejich lokátorů proto není úplně spolehlivý.

Poměrně četná česky znějící jména vesnic v německém sídelním prostoru čeští i němečtí badatelé vysvětlovali jako jména starších slovanských sídel převrstvených kolonizací, jejichž názvy němečtí osadníci převzali. Průběžně jsem na ně upozorňoval v předchozím textu, můj výběr ale nemusí být shodný s názorem jiných autorů. Poslední bilance těchto toponym jenom na Svitavsku a Moravskotřebovsku z celkového počtu padesát jedna obcí a městeček za předkolonizační česká sídla označila osmnáct lokalit.¹⁰⁴

Existenci údajných českých vsí archivní prameny před rokem 1250 zaznamenat nemusely, pozoruhodné ale je, že o ně později nikdo nevedl spor, ani nedostal náhradu, vlastnictví půdy přitom bylo věcí velmi citlivou. Jakým právem tyto osady vznikly a komu patřily? Nemohly být založeny samovolnou akcí vesničanů, sedláci byli příliš bezprávným subjektem. Nemohly vzniknout ani zvlášť panstva, to by bezprecedentně zasáhlo do práv krále, mimo to okolí Hřebečska bylo před zahájením kolonizace z hlediska vlastnictví dostatečně

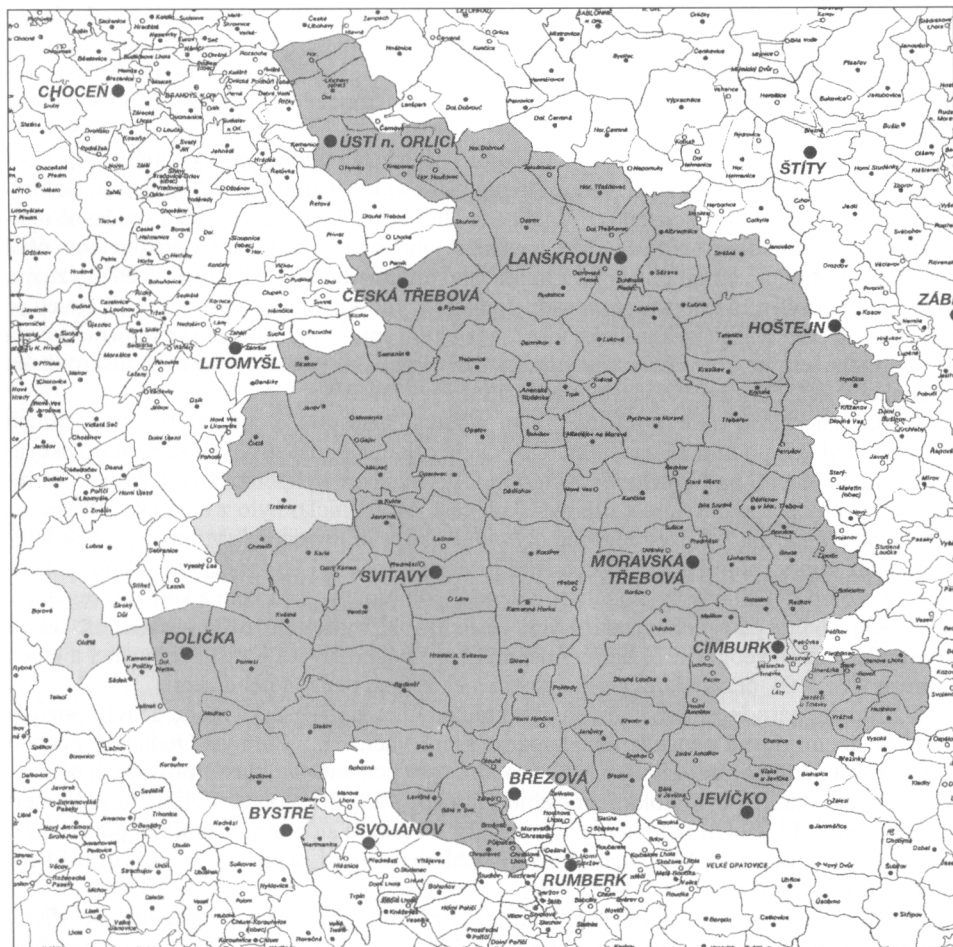
definováno. Argumentem proti domněle staršímu osídlení je skutečnost, že území tak silně prostoupené již existujícími slovanskými vesnicemi by vůbec nemuselo být kolonizováno.

Pravděpodobný původ slovanských toponym regionu je možné objasnit na příkladu pojmenování zdejších měst. V starém sídelním území se předkolonizační osady Litomyšl, Česká Třebová a Choceň, Jevíčko, Zábřeh a Mohelnice přeměnily v městské aglomerace, poslední dvě přitom své původní názvy pozbyly. Jména nově vzniklých měst Svitav, České Třebové, Moravské Třebové a Bystrého jsou oronymy. Terénní situace při vyústění Třebovky do Tiché Orlice dala jméno Ústí nad Orlicí – *Vsci*. Původ jména Poličky, v pramenech někdy psané *Policz* – *Police*, je asi opisem podoby táhlého návrší podél Bílého potoku, které od jihu působí dojmem terasy. Název Březové byl nejspíš odvozen z převládajícího lesního porostu. Tato města vznikla na zelené louce a nepochybně byla osazena německými kolonisty, kteří k jejich pojmenování použili česká, v té době asi běžně užívaná toponyma.

Z českých názvů vesnic německého prostoru Hřebečska budí na Litomyšlsku pozornost *Strakow* a *Strenicz* – Trstěnice, na Poličsku *Nova Bela*, *Biela* a *Diedlowa*. V okolí Svitav je nápadný *Lacnow*, na Lanšpersku Rybník – *Ribna*, *Ribnik*, na Lanškrounsku Sázava – *Zasow*, na Moravskotřebovsku *Schussicz*, *Luczka*, *Ruden* a *Opidum Crenovia*, na Jevíčku *Chornicz* a v prostoru Cimburku *Lazan* a *Mezihor*. Jména Trstěnice, Nové Bělé (nyní Lavičné), Německé Bělé (nyní Bělá nad Svitavou) a Sázavy jsou oronyma, vesnice byly pojmenovány podle řek Trstěnice (nyní Loučná), Moravské Sázavy a potoku Bělá.¹⁰⁵ Mezihoří je osada u vodního toku mezi výraznými kopci, jméno popisuje terénní situaci. Lažany jsou starým názvem dosud neobdělávané půdy,¹⁰⁶ Loučka označuje luční údolní nivu, Sušice a snad také Lačnov asi typologii půdních podmínek. Křenov a Jedlová patří k pomístním jménům, jejichž základem byl nápadný typ vegetace a název Rudné nemusí souviset s horním podnikáním, v staré češtině byl používán pro označení červené barvy.¹⁰⁷ Rybník a Strakov vznikly v těsném sousedství starších českých lokalit, místní názvy mohly existovat již před jejich vysazením.

Proti představě o existenci předkolonizačních českých vesnic, která ale nikdy nebyla doložena argumentací a autorům stačilo pouhé tvrzení, nabízím na základě předložených informací jiné řešení problému. Domnívám se, že předpokládaný starší horizont slovanských vesnic na Hřebečsku neexistoval. Česky znějící jména německých vesnic a jména hřebečských měst mohou mít stejný původ v předkolonizačních toponymech. Němečtí osadníci z praktických důvodů museli přicházet do předem určeného prostoru ve formacích, vedených lokátory – budoucími rychtáři. Jestliže místo zvolené k vysazení vesnice již mělo své jméno, mohlo se stát jejím názvem. Česká toponyma dokládají skutečnost, že neosídlený hvozď kolem roku 1250 nebyl anonymním prostorem. Úředníci krále a také držitelé údělů jistě měli představu o jeho topografii, na prozkoumání území se mohli již dříve podílet prospektoři nerostů, velmi podrobně museli terén budoucích osad ve vlastním zájmu poznat sami lokátoři.

Specifický problém představuje jiná skupina sídlišť, Staré Město u Moravské Třebové – *Antiqua Tribouia*, Stará Trnávka u Cimburku – *antiqua Ciuitas* a *antiqua Zuitawia* někde v okolí Svitav. Tyto lokality mohly být buď osadami předkolonizačními, nebo raně kolonizačními předchůdci městských aglomerací.¹⁰⁸ Také v České Třebové kolem kaple sv. Kateřiny existovalo starší osídlení asi již před rokem 1230. Pokud by tato místa byla předkolonizačního stáří, mohla být obsluhována body komunikací, procházejících hvozdem. Prameny jsou však v této věci skoupé a na Hřebečsku hovoří pouze o *via*, *quae protenditur versus Gewiczko*, v roce 1270 jedné z hranic Horní Hynčiny. Do souvislosti s dálkovými cestami můžeme hypoteticky uvést také vesnice Banín s Bělou na Poličsku a Trpík s Květnou na Lanškrounsku, které zůstaly v držení zbraslavského kláštera ještě v době, kdy zde již neměl žádný jiný majetek. Velká vzdálenost od Zbraslavi společně s pozorností, kterou jim věnovaly listiny, mohou naznačovat, že klášteru sloužily jako etapové stanice, někde v jejich okolí by mohly procházet středověké cesty.

Obr. 9. Pokus o rekonstrukci rozsahu německé kolonizace Hřebečska 13. století. Sporné lokality jsou zobrazeny světlejším tiskem.

*

Pro poznání geograficky i historicky členitého regionu jsou zajímavé také jeho další osudy. Po polovině 17. století měly vrchnosti zájem na novém osazení zpustlých statků, tehdy asi došlo k národnostnímu promísení některých vesnic.¹⁰⁹ Etnicitu českých i německých obcí kolem národnostní hranice zase mohlo ovlivnit uzavírání smíšených manželství.

Feudální panství, která na původních kolonizačních územích vznikla, se bez výraznějších změn udržela až do svého zániku v polovině 19. století. Hřebečsko tehdy bylo rozčleněno mezi panství Litomyšl, Lanškroun–Lanškroun a Svitavy, panství Moravská Třebová, Bystré a Svojanov, území města Poličky, panství Zábřeh a Mírov a statky Žádlovice a Bělá nad Svitavou.¹¹⁰ Po roce 1848 došlo k správní reformě monarchie a Hřebečsko bylo rozděleno do politických okresů Moravská Třebová, Mohelnice, Lanškroun a Ústí nad Orlicí, Litomyšl, Polička a Svitavy.

Napříč národnostním ostrovem procházela historická zemská hranice mezi Čechami a Moravou. Výraznou terénní bariérou byla strmá terasa Hřebečského hřbetu, dělicí region na dvě geograficky odlišné části – nížinu Moravskotřebovska a Lanškrounska a výšinu Svitavska a Litomyšlska. Další komplikací života zdejšího lidu byla překvapivě velká rozdílnost nářečí, odlišná natolik, že Němci z míst od sebe vzdálenějších se dorozumívali

obtížně.¹¹¹ Němečtí badatelé věnovali studiu dialektů Hřebečska značné úsilí a získané poznatky se pokoušeli využít k určení původní vlasti kolonistů.¹¹² Libuše Hrabová historickým rozkladem vyloučila jejich saský původ.¹¹³ Ernst Schwarz rozlišil na Hřebečsku celkem šest nářečních okrsků a označil je za zřetelně francké od horního Mohanu, nebo sálsko-francké.¹¹⁴

Pojem národopisného regionu je většinou vnímán v podobě jednoty hmotných i duchovních projevů jeho obyvatel, vědomím příslušnosti k většímu celku a odlišnosti od bližších nebo vzdálenějších sousedů.¹¹⁵ V případě Hřebečska byla rozlišovací a současně integrující charakteristikou ostrova pouze národnost jeho obyvatel, jazyková stránka tento úkol asi plně obsáhnout nemohla. Ani religiozita jako diferencující prvek neměla větší význam, v 16. století se vlivem reformace prosadily nekatolické formy náboženství,¹¹⁶ v 17. století se ale obyvatelstvo vrátilo ke katolické víře a nezjistil jsem, že po náboženské reformě Josefa II. by docházelo ke konverzím. Evangelíci byli v menším počtu pouze na Lanškrounsku v Čenkovicích, Čermné, Nepomuku a Horním Třešňovci.¹¹⁷

Vedle národnosti mohla mít integrační význam snad pouze charakteristika životních a hospodářských podmínek osadníků. Obyvatelé regionu podle strohých sdělení rozlišovali svá sídelní území na *Unterland* a *Oberland*. První název byl používán pro Moravskotřebovsko, druhý pro svitavskou a litomyšlskou část. Mohelnicko bylo z hlediska Hřebečska nazýváno *Niederland*. Název regionu *Schönhengstler* je novodobý. Moravskou část Hřebečska tak poprvé pojmenoval Joseph Karl Jurende v roce 1813 a zobecnění pojmu proběhlo v 19. století.¹¹⁸ Odlišný hospodářský kalendář podmíněný počátkem a koncem vegetace, nerovnost bonity půdy a hospodářských výsledků, klimatické rozdíly a obtížnost lidské komunikace přes geografické bariéry asi měly na způsob života zdejších obyvatel a jejich kulturu vliv větší, než vědomí příslušnosti k některému panství nebo zemi.

Zkoumání národnostních a jiných aspektů kolonizace Hřebečska mohou uzavřít poznatkem, že území dosud neosídleného hvozdu, které Václav I. a Přemysl Otakar II. nechali kolonizovat německými osadníky, svým rozsahem v podstatě souhlasí s prostorem německého Hřebečska, jak bylo dokumentováno prameny 19. a 20. století. Výjimkou je Mohelnicko, které v 13. století bylo nepochybně starým českým sídelním územím a poněmčeno muselo být v mladší době. Z národnostního hlediska není příliš čitelný vývoj osídlení v prostoru Cimburku.

České vesnice při severním okraji panství Lanškroun–Lanšperk představují specifický problém. V nejstarším popisu panství z roku 1304 jsou tyto obce označeny německými jmény, ze soupisu poddaných podle víry z roku 1651 však plyne, že byly české. Proměnu obyvatelstva z původně německého na zcela české na tak rozsáhlém území asi nelze vysvětlit jako důsledek morových ran nebo válečných genocid, předpokládám proto, že existovaly již před zahájením německé kolonizace.¹¹⁹ Muselo to být území etnicky kompaktní, protože přetrvalo další staletí a stalo se koridorem, který oddělil německé obce Hřebečska od německých obcí Orlických hor. Tím se z regionu stal národnostní ostrov.

Tento příspěvek je pouze sondou do složitých otázek osídlení Hřebečska, jeho národnostní problematika by zasluhovala odbornější posouzení z hlediska historického i jazykovědného. Spektrum historickogeografické by mohla prohloubit analýza sídel a jejich plůžin na základě indikačních skic a map Stablního katastru, rozšířená ještě rozborem důvodů volby těchto míst k založení osad. Významným námětem se jeví problém lokalit, označovaných již v pramenech za staré. Shromážděné poznatky, které jsou z velké části na úrovni hypotéz, vyzývají ke konfrontaci s prameny archeologickými. Uvítal bych proto, kdyby tato stať podnítila hlubší studium geneze Hřebečska.

Edice archivních pramenů

AČ: *Archiv český, čili staré památky české i moravské*. VIII, Praha 1888.

BRETHOLZ, B.: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. In: *Monumenta Germaniae historica*. Nova series 2, Berlin 1923.

- BISTRČICKÝ A kol.: Bistřický J.–Spurný F.–Václavěk L.–Zemek M., *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu. 1173–1380*. 1. díl. In: Knihnice Jižní Moravy 13, 1993.
- CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I, Pragae 1904–1907 (ed. Friedrich G.); II, Pragae 1912 (ed. Friedrich G.); III/2, Pragae 1962 (ed. Friedrich G.–Kristen Z.); IV, Pragae 1962 (ed. Šebánek J.–Dušková S.); V/1, Pragae 1974 (ed. Šebánek J.–Dušková S.); V/2, Pragae 1981 (ed. Šebánek J.–Dušková S.); V/3, Pragae 1982 (ed. Šebánek J.–Dušková S.).
- CDM: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*. V, Brunae 1850 (ed. Boczek A.–Chytil J.); VI, Brünn 1854 (ed. Chlumecký P.–Chytil J.); VIII, Brünn 1874 (ed. Brandl V.); IX, Brünn 1875 (ed. Brandl V.); XI, Brünn 1885 (ed. Brandl V.); XII, Brünn 1890 (ed. Brandl V.); XIV, Brünn 1903 (ed. Bretholz B.); XV, Brünn 1903 (ed. Bretholz B.).
- CIM: *Codex juris municipalis regni Bohemiae. Sbirka pramenů práva městského království Českého*. III. Privilegia královských měst venkovských z let 1421–1500. Praha 1948 (ed. Čelakovský J.–Friedrich G.).
- FRB: *Prameny dějin českých – Fontes rerum Bohemiarum*. II, Praha 1874 (ed. Emler J.); III, Praha 1882 (ed. Jireček J.–Emler J.); IV, Praha 1884 (ed. Emler J.).
- HÁJEK, A.: *Královské věnné město Polička do roku 1838*. 2, Polička 1890.
- KUBA A kol.: Kuba J.–Šimek T.–Zahrádka F., *Soupis východočeských urbářů*. Zámrsk 1997.
- LECHNER, K.: *Die ältesten Belehnungs- und Lehensgerichtsbücher des Bisthums Olmütz*. Brünn 1902.
- LISTÁŘ: *Listář Selského archivu*. IV, Olomouc a Popovice 1907–1909.
- MACKERLE, J.: *Archiv města Jevíčka*. Jevíčko 1958.
- MATUŠÍKOVÁ, L.–PAZDEROVÁ, A.: *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Chrudimsko*. 1–3, Praha 2001.
- RBM: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*. II, Pragae 1882 (ed. Emler J.); III, Pragae 1890 (ed. Emler J.); IV, Pragae 1892 (ed. Emler J.); V/1, Pragae 1957 (ed. Spěváček J.–Rynešová B.); V/2, Pragae 1960 (ed. Spěváček J.–Rynešová B.); V/3, Pragae 2000 (ed. Zachová J.); VI, Pragae 1928–1954 (ed. Mendl B.); VII, Pragae 1954 (ed. Mendl B.–Linhartová M.).
- REDLICH, O.: *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*. In: Mitteilungen aus dem Vaticanischen Archive II, Wien 1894.
- SKUTIL, J.–HUBÁČEK, A.: *Archiv města Letovic 1494–1945 (1950)*. Blansko 1966.
- ŠEBÁNEK, J.: *Archiv zrušených klášterů moravských a slezských. 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471*. Brno 1932.
- TADRA, F.: *Listy kláštera zbraslavského*. Praha 1903.
- ZDB: I. *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren. Brünnner Cuda*. Brünn 1856 (ed. Chlumecký P.–Chytil J.–Demuth C.–Wolfskron A. R.); III. *Moravské zemské desky. 1567–1641. Kraj brněnský*. Praha 1957 (ed. Rohlík M.).
- ZDO: I. *Die Landtafel des Markgrafthumes Mähren. Olmützer Cuda*. Brünn 1856 (ed. Chlumecký P.–Chytil J.–Demuth C.–Wolfskron A. R.); II. *Moravské zemské desky 1480–1566. Kraj olomoucký*. Praha 1947 (ed. Matějka F.); III. *Moravské zemské desky 1567–1642. Kraj olomoucký*. Praha 1953 (ed. Matějka F.).

Poznámky

- Lick C., *Zur Geschichte der Stadt Zwittau und ihrer Umgebung*. Zwittau 1910; Wenzelides O., *Heimatgeschichte*. II, IV, Troppau 1922; Berger K., *Die Besiedlung des deutschen Nordmährens im 13. und 14. Jahrhundert*. Brünn 1933; Hosák L., *Středověká kolonizace v povodí Třebůvky a Moravské Sázavy*. Časopis společnosti přátel starožitností (dále jen ČSPS) 62, 1954, s. 215–226; Richter V., *Hraniční hvozď v okolí Mor. Třebovska*. ČSPS 64, 1956, s. 141–161; Hosák L., *Historický místopis hradskeho obvodu olomouckého do pol. 14. století*. Acta Universitatis Palackianae Olomouensis (dále jen AUPO), Historica VII, 1964, s. 45–90; Korkisch G., *Geschichte des Schönhengstgawes*. 1, München 1966; Schwarz E., *Die Bildung der Schönhengster Sprachinsel im Lichte der Ortsnamen*. Zeitschrift für Ortsnamenforschung 5, 1929, s. 105–139; týž, *Volkstums-geschichte der Sudetenländer. II. Teil: Mähren-Schlesien*. München 1966. V přehledech literatury jednotlivých prostorů již tyto publikace neuvádím.
- Dvorský F., *Dodatky a opravy k bibliografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii*. Časopis Národního muzea (dále jen ČNM) 52, 1878, s. 432–433. Mapu otiskl Gilar Š., *Plán Tomáše Pešiny z Čechorodu z roku 1662 na nové uspořádání církevní správy na panství Lanšperk a jeho interpretace v historiografii*. Vlastivědný sborník Ústí nad Orlicí (dále jen VSÚO) 9, 1998, s. 57–65.
- Bayer J., *Topographisches Handbuch vom Mährisch-Schlesischen Gouvernement zum nützlichen Gebrauche für Geschäftsmänner und Privatpersonen*. 1–2, Brünn–Ollmütz 1817.
- Bayer J., *Karte des Maehr.-Schles. Gouvernements nach den neuesten astronomischen Beobachtungen und geometrischen Vermessungen*. Wien 1818.
- Sommer J. G., *Das Königreich Böhmen*. 5, *Chrudimer Kreis*. Prag 1837.

- 6 Palacký F., *Popis království Českého*. Praha 1848.
- 7 Orth J.–Sládek F., *Topograficko-statistický slovník Čech*. Praha 1863.
- 8 Haeufler J. V., *Versuch einer Sprachenkarte der österreichischen Monarchie*. Pest [1845]; Czoernig C., *Ethnographische Karte der oesterreichischen Monarchie*. Wien 1856; Kofistka C., *Die Markgrafschaft Mähren und das Herzogthum Schlesien in ihren geographischen Verhältnissen*. Wien–Olmütz 1861, mapa v příloze; Šembera A. V., *Mapa země Moravské. S částí pohraničnými Slezska, Čech, Rakous i Uher*. Vídeň 1863, další vydání 1868 a 1881 (srovnej též autorovu publikaci *Obyvatelstvo české a německé na Moravě*. Vídeň 1873); Wagner J. E., *Národnostní mapa království Českého na základě sčítání lidu z roku 1880*. Praha 1886; Held F., *Das Deutsche Sprachgebiet von Mähren und Schlesien*. Brünn 1888, mapa v příloze, nové vydání Brünn 1896; Hickmann A. L., *Das deutsche Sprachgebiet in Böhmen, Mähren und Schlesien*. Wien–Leipzig 1898; týž, *Sprachen-Karte des Königreiches Böhmen nebst Angabe der Landtags-Wahlbezirke*. Prag, b.r..
- 9 Schmeißer W., *Beiträge zur Ethnographie der Schönhengstler. Jahres-Bericht der n.-ö. Landes-Oberrealschule und der mit ihr verbundenen höheren Landes-Gewerbeschule in Wiener-Neustadt, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1906–1907*. Wiener Neustadt 1907, s. 3–24. Autorovy stejně nazvané příspěvky, tištěné v této ročence v letech 1886 a 1895, bilancují statistické údaje k rokům 1880 a 1890.
- 10 Chytil A., *Národnostní mapa Moravy. Severní Morava a východní Čechy*. Litovel 1906 (srovnej též doprovodný text ve stejnojmenné publikaci); Plesinger V., *Morava a Slezsko s pohraničnými částmi Čech, Rakous, Uher a Pruska*. Praha–Karlín, b.r.
- 11 Pflöha stati Jesser F., *Größe, Volkszahl und Nationalitätsverhältnisse des Schönhengstergaues*. Mitteilungen zur Volks- und Heimatkunde des Schönhengstler Landes (dále jen MVHSL) 14–15, 1918–1919, s. 3–15. Mapa W. Haase z roku 1922 vyšla v příloze *Deutschmährische Heimat* 10, 1924. Schwarz E., *Die Bildung der Schönhengstler Sprachinsel...*, s. 138. Mapu podle sčítání lidu roku 1930 sestavil Theusner M. Ch., *Der Schönhengstgau*. München 1937.
- 12 Boháč A., *Národnostní mapa republiky Československé*. Praha 1926 (viz též autorovu předchozí studii *Vývoj jazykových hranic, jazykových ostrovů a menšin na Moravě*. In: *Výroční zpráva zemské vyšší reálky císaře a krále Františka Josefa I. v Uherském Brodě za školní rok 1906–1907*, s. 3–34; 1907–1908, s. 3–30); Říha K., *Národnostní mapa severní Moravy*. Olomouc 1935.
- 13 *Statistický lexikon obcí v republice Československé*. I, Čechy, Praha 1924; II, Morava a Slezsko, Praha 1924.
- 14 Korkisch G., *Schönhengster Volkskunde*. München–Wien 1982, mapa v příloze.
- 15 Schönhengster Jahrbuch 46, 2000.
- 16 Literatura: [Rojek J. K.], *Lilie Litomyšlská*. Blahověst 15, 1865, s. 248–252, 265–268, 280–283, 295–300; Rojek J. K., *Biskupství Litomyšlské*. Památky archeologické (dále jen PA) 9, 1874, s. 737–758; Nejedlý Z., *Dějiny města Litomyšle a okolí*. Litomyšl 1903; Kurka J., *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská*. Praha 1915.
- 17 Charvát P., *Hrutov – věrejšek a dnešek jednoho problému*. Folia historica Bohemica 2, 1980, s. 39–76.
- 18 Pražák J., *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava I.* In: *Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí*. Pardubice 1959, s. 9–32.
- 19 Zapsány ve znění Nedosine, Rikouice, Trizcouici, Nabucine, Naujezdci, Olsan, Domasic-Nakorniceh, Grusoua, Cerekuice, Bogounouice, Uzplise, Mokrenice, Zuabenice, Crecouice.
- 20 Naposledy Charvát P., *Dolní Újezd u Litomyšle a otázka vesnických refugií v Čechách*. Archaeologia historica (dále jen AH) 7, 1982, s. 429–432.
- 21 K problematice újezdů: Boháč Z., *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*. Historická geografie (dále jen HG) 12, 1974, s. 3–21; Teplý J., *Příspěvek k problematice okrsku zvaného v listinných pramenech „circuitus“*. Východočeský sborník historický (dále jen VSH) 6, 1997, s. 9–32; Velímský T., *Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!)* K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech. Most 1998.
- 22 Severin K.–Sviták Z., *Přeseka*. AH 28, 2003, v tisku.
- 23 Severin K., *Vošticko*. Acta onomastica 41–42, 2001, s. 143–183.
- 24 Severin K., *Trstenickou stezkou cestou necestou. K vývoji názorů na průběh středověké komunikace*. Pomezí Čech a Moravy 4, 2000, s. 353–388.
- 25 Jindřich Schulz tuto hranici kladl k prameništi Moravské Sázavy. Schulz J., *Vývoj česko-moravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století*. Severní Morava (dále jen SM) 16, 1968, s. 20–25.
- 26 Literatura: Trapp M., *Hrad Svojanov a jeho okolí*. PA 1, 1855, s. 275–282, 321–324, 343–358; Rybička A.–Trapp M., *K dějepisu hradu Svojanova*. PA 2, 1857, s. 367; Sedláček A., *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. I, Praha 1882, s. 115–134; Schulz J., *Vývoj českomoravské zemské hranice na horní Svitavě a Svatce do 2. poloviny 13. století*. In: *Sborník prací k sedmdesátinám universitního profesora PhDr. Ladislava Hošáka*. Olomouc 1968, s. 7–15; Menclová D., *České hrady*. 1, s. 303–305; 2, s. 312–313, Praha 1972; Kuthan J., *Architektura v přemyslovském státě 13. století*. In: *Umění*

- doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982, s. 278, 302; *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. VI. Východní Čechy*. Praha 1989, s. 479–482; Kuthan J., *Česka architektura v době posledních Přemyslovců*. Praha 1994, s. 317–318, 384–386; Konečný S., *O zakládací listině města Poličky*. Polička 1995.
- 27 Roku 1314 (Tadra, č. 26, s. 14); r. 1339 (RBM IV, č. 674, s. 264; RBM IV, č. 678, s. 266); r. 1341 (Tadra, č. 86, s. 45–46; č. 87, s. 46–47; RBM IV, č. 995, s. 396); r. 1356 (RBM VI, č. 334, s. 178–179); r. 1392 (Tadra, č. 228, s. 188–189).
- 28 Zaznamenány jsou Kamenez, Wolrdzysse a Borowa, Teleczy, wes pusta Rybna a Modrcze, Nedwiezy, Trhonicze a Sedlisstie, Koruhew, Ssirokey dul a Radmirz.
- 29 Trapp M., *Hrad Svojanov ...*, s. 345. Dolní a Jobova Lhota jsou zde označeny jako Přední a Zadní Lhota. Půlpecen je osada na katastru Chrastavce, Čtyři Dvory jsou dnes částí Jedlové. Lavičné bylo asi původně částí obce Nová Bělá a užívání tohoto jména patrně převládalo, takže název Nové Bělé zanikl. Soupis však nezaznamenal Vítějevez, Starý Svojanov a Bělou nad Svitavou.
- 30 Srovnej Trapp M., *Hrad Svojanov ...*, s. 345. Mezi poličskými vesnicemi je zapsán Jimramov, není tím ale míněno městečko, nýbrž patrně několika chalup na českém břehu Svatky. Polička v těchto místech měla s Jimramovem územní spory.
- 31 O lokalizaci Bílých kamenů se pokoušel Hosák L., *Dějiny Boskovska. I. Do válek husitských*. Boskovic 1931, s. 12; též, *Historický místopis ...*, s. 61.
- 32 Trapp M., *Hrad Svojanov ...*, s. 357; Sommer J. G., *Das Königreich Böhmen ...*, s. 205.
- 33 Vedla z Poličky přes Bystré a Trpín v ose horského hřbetu nad údolím Křetůnky. Srovnej Krušina J., *Dějiny Trpína a okolí*. Praha 1948, s. 120–121; Sommer J. G., *Das Königreich Böhmen ...*, s. 207, 209.
- 34 Základní mapa ČR 1 : 10000, č. 24-12-11.
- 35 *Kriegs-Karte des Königreiches Böhmen*. Část Čechy, sekce 202. Uloženo v Österreichisches Staatsarchiv, Abt. Kriegsarchiv, Wien.
- 36 Charakteristiku královských hradů provedli Durdík T.–Klápště J., *Dva pohledy na počátky hradu Riesenburku*. Archeologické rozhledy (dále jen AR) 44, 1992, s. 266–276.
- 37 Durdík T., *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*. Praha 1999, s. 530–532; též, *Encyklopedie českých hradů*. Praha 2001, s. 278–279.
- 38 Literatura k Závíšovi z Falkenštejna: Palacký F., *O panu Závíšovi z Rosenberka*. ČNM 5, 1831, s. 55–79; Domečka L., *Psal-li se Závíš Vítkovec po Falkenštejně bavorském?* Sborník historický 4, 1886, s. 309–310; Šusta J., *Závíš z Falkenštejna*. Český časopis historický (dále jen ČČH) 1, 1895, s. 69–75, 246–259, 287–298, 384–392; Gräbner F., *Böhmische Politik vom Tode Ottokars II. bis zum Aussterben der Přemysliden*. Prag 1903; Vyskyd M., *Zbislav Zajíc z Třebouně a konec Závíše z Falkenštejna*. ČČH 20, 1914, s. 165–187; Šlechta A. P., *Z pravěku do novověku*. In: Rodopisné rozhledy 1/2, Praha 1923; Rynešová B., *Proč povstali Vítkovci proti králi Přemyslu Otakarovi II.* In: Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám. Praha 1932, s. 45–49; Vaníček V., *Vítkovci a český stát v letech 1169–1278*. Československý časopis historický (dále jen ČsČH) 29, 1981, s. 89–110; Vaníček V., *Závíš z Falkenštejna a česká šlechta*. Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 24. Nauki Humanistyczno-Społeczne, zeszyt 204. Toruń 1990, s. 185–201; Jan L., *In ordine Cruciferorum Christo Militavit*. ČČH 98, 2000, s. 453–457.
- 39 Jan L., *In ordine ...*, s. 454–459.
- 40 Trapp M., *Hrad Svojanov ...*, s. 351.
- 41 Rybička A.–Trapp M., *K dějepisu hradu Svojanova ...*, s. 367.
- 42 Šembera A. V., *Páni z Boskovic a potomní držitelé hradu boskovického na Moravě*, Vídeň 1870, s. 91–98; Zapletal F., *Bohuše z Boskovic, odjinud ze Svojanova a Svitav*. Vlastivědný věstník moravský (dále jen VVM) 7, 1952, s. 31–35.
- 43 Lick C., *Zur Geschichte ...*, s. 150.
- 44 Sommer J. G., *Des Königreich Böhmen ...*, s. 226.
- 45 Profous A., *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. I, Praha 1947, s. 41–42.
- 46 Literatura: Deutsch G., *Geschichte der Städte Zwittau und Brüsaus*. M. Schönberg [1880]; Kopecký J., *Svitavy a jejich kraj v minulosti*. Moravská Třebová 1946; Hosák L., *Středověká kolonizace na horní Svitavě*. ČSPS 62, 1954, s. 21–27; Hosák L., *Svitavy v období feudalismu*. In: Svitavy. 700 let města. Brno 1956, s. 15–25; Hrabová L., *K problému německé kolonizace ve střední Evropě*. Sborník historický 9, 1962, s. 67–93; též, *Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století*. AUPO, Facultas Philosophica 20, Historica VI, Praha 1964; Skřivánek M., *Svitavy do roku 1848*. Litomyšl 1983. Rukopis v SOKA Litomyšl; Skřivánek M., *Od zakladatelů k počátkům kapitalistického průmyslu*. In: Svitavy. Dějiny a současnost města. Hradec Králové 1987, s. 15–52; Musil F.–Plaček M.–Procházka R., *Hrad Rumberk a příslušné léno*. Regionální sborník okresu Blansko 1989, s. 10–21; Musil F., *K otázce existence hradu Rasenstein (Ostrého Kamene) na Svitavsku*. In: Dissertationes historicae 1, 1993, s. 123–124 (Procházka staletími. Sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa); [Deml R.], *Březová I. Březová nad Svitavou [1995]; Moravskotřebovsko – Svitavsko*. Brno 2002 (Vlastivěda moravská, sv. 67).

- 47 K působení biskupa Bruna: Eisler M., *Geschichte Brunos von Schauenburg*. Zeitschrift des deutschen Vereins für die Geschichte Mährens und Schlesiens (dále jen ZDVGMŠ) 8, 1904, s. 239–295; 9, 1905, s. 335–384; 10, 1906, s. 337–393; 11, 1907, s. 95–116, 344–380; Jiřík K., *Závěť olomouckého biskupa Bruna z roku 1267*. Ostrava 1967; Sovadina M., *Lenní listiny biskupa Bruna*. Sborník archivních prací 24, 1974, s. 426–460; Stoob H., *Bruno von Olmütz, das mährische Städtetz und die europäische Politik von 1245 bis 1281*. In: Die mittelalterliche Städtebildung in südöstlichen Europa (edit H. Stoob). Köln–Wien 1977, s. 90–133.
- 48 Skřivánek M., *Od zakladatelů ...*, s. 15.
- 49 Opis listiny v MZA v Brně, fond GI, Bočkova sbírka, i. č. 7956. Německý překlad otiskl Lick C., *Zur Geschichte ...*, s. 192–193.
- 50 Henricus Stange je jmenován také v roce 1285 (RBM II, č. 1353, s. 584).
- 51 Německý překlad celého textu in Lick C., *Zur Geschichte ...*, s. 117–118.
- 52 K datování tohoto soupisu Dostál F., *Kdy vznikl nejstarší seznam statků a lén olomouckého biskupství?* VVM 33, 1981, s. 90–92.
- 53 Srovnej též Lick C., *Zur Geschichte ...*, s. 277–278.
- 54 Hosák se domníval, že Skleně založil lokátor Glaser. Toto jméno se ale v pramenech nevyskytuje a interpretace je nedoloženou konstrukcí. Hosák L., *Historický místopis ...*, s. 83; týž, *Místní a pomístní jména na Moravě a ve Slezsku jako historický pramen*. Příloha VVM 1968, s. 38.
- 55 Lick C., *Zur Geschichte ...*, s. 26.
- 56 Lechner na tomto místě jmenuje *Branizow Maius*, *Branizow Minus*, Brandl (CDM VII, č. 237, s. 839) na stejném místě zapsal *Smřžow maius*, *Smřžow minus*. Žádný Branišov jsem v regionu nezjistil. Protože Smřžov je doložen v textu obou edic ve tvaru *Smursau* a byl částí manského statku Rumberk i později (Kuba a kol., č. 224, s. 142–143; č. 226, s. 143–144), dávám u tohoto problémového místa přednost čtení CDM.
- 57 Na indikační skice Stablinho katastru z roku 1826 je při hranici Třebětína s Babolkami zapsána trať *Hraczow* a další trať *Dolný Hraczow*. Skica je uložena v MZA v Brně, fond D 9, karton 613, sign. 2562. Upozornil na to již Richter V., *Hraniční hvozď v okolí Mor. Třebovska*. ČSPS 64, 1956, s. 143–144.
- 58 Steis A., *Die ältesten Urbare der Herrschaft Zwittau*. MVHSL 34, 1938, s. 1–34.
- 59 Literatura: Loserth J., *Zur Geschichte des Landskroner Theiles der Schönhengstler Sprachinsel*. Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále jen MVGDDB) 27, 1889, s. 193–235; Kurka J., *Archidiakoný kouřimský, boleslavský, hradecký a diecése litomyšlská*. Praha 1915; Lehmann E., *Landskroner Heimatbuch*. Landskron 1920; Cibulka J., *Osídlení Lanšperska v předhusitské době*. ČSPS 38, 1930, s. 4–16; Cibulka J.–Sokol J., *Soupis památek historických a uměleckých v okrese lanškrounském*. Praha 1935; Šimák J. V., *Příspěvky k starému místopisu Čech*. II, ČSPS 51–53, 1943–1945, s. 58–63; Schulz J., *Vývoj česko-moravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století*. SM 16, 1968, s. 20–25; Lutterer I., *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*. Choceň 1969; Růžička J., *Česká Třebová do doby husitské*. In: *Česká Třebová 1278–1978*. Česká Třebová 1979, s. 9–12, 110–112; týž, *Otázky kolem počátků města Ústí nad Orlicí*. In: Zpravodaj Společnosti pro regionální historii Ústí nad Orlicí I, 1992, s. 1–11; Musil F., *K problematice kolonizace Poorlicka*. Orlický vlastivědný zpravodaj I, 1994, s. 14–21; týž, *Ke vzniku města Ústí nad Orlicí*. VSH 4, 1994, s. 43–56; týž, *Česká nebo Moravská Třebová?* VVM 47, 1995, s. 172–173; týž, *Osídlování Poorlicka v době předhusitské*. *Kraj na Tiché Orlicí, v povodí Třebovky a Moravské Sázavy*. Ústí nad Orlicí 2002.
- 60 Růžička J., *Otázky kolem počátků ...*, s. 3, upozornil, že v této edici je slovo Ostch psáno chybně, správně má být Osteh.
- 61 Cermák E., *Dědičná rychta v Žichlinku a bývalá tvrz Krotfaulská*. PA 10, 1878, s. 735.
- 62 Literatura o rodu pánů z Drnholce: Hosák L., *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. ČSPS 46, 1936, s. 55–57; týž, *Dějiny Mikulova a Mikulovska do konce 15. století*. In: Hosák L., Valoušek B., Šuk V., *Mikulovsko*. Vlastivědný sborník o historii, geologii a květeně Mikulovska. Brno 1956, s. 11–72; týž, *Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu*. In: AUPO. *Fakultas philosophica 42, Historica XI*. Praha 1967; Ogris A., *Der Kampf König Ottokars II. von Böhmen um das Herzogtum Kärnten*. In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich*. Neue Folge 44/45, Wien 1978/79 (Ottokar Forschungen), s. 92–141.
- 63 Šebánek J., *Jak se stali Liechtensteini mikulovskými pány?* In: *Velká Morava a feudální společnost v 9.–13. století se zřetelem k jižní Moravě*. Mikulov 1973, s. 270–277.
- 64 V této hodnotě byl jmenován již ve falzu z roku 1263 (CDB V/1, č. 366, s. 545).
- 65 Novotný V., *Rozmach české moci za Přemysla II. Otakara*. In: *České dějiny I/4*, Praha 1937, s. 267.
- 66 Oldřich je zde nazván gener regis, stejně jako v listině Ladislava IV. (CDB V/3, č. 1606, s. 383).
- 67 Drnholec asi rodu zůstal, v roce 1261 (CDB V/1, č. 282, s. 419) je připomínán jinak neznámý Konrád z Drnholce.
- 68 Interpretaci lokalit listin z roku 1292 a 1304 jsem převzal z Cibulka J., *Osídlení Lanšperska ...*, s. 4–16.

- 69 Nová edice in Růžička J., *Nejstarší listina českotřebovská z r. 1335*. Od Trstenické stezky 24, 1949–50, s. 17–22.
- 70 K datování viz poznámka č. 78.
- 71 1391–Usk (CDM XII, č. 153, s. 143); 1398 – *opidum Ustye/Usk* (CDM XII, č. 483, s. 425–426).
- 72 Literatura: Grolig M., *Ein Stücklein Dorfgeschichte*. ZVGMS 2, 1898, s. 261–266; Hansmann M., *Zur Geschichte von Mährisch-Trübau im dreizehnten, vierzehnten und fünfzehnten Jahrhundert*. MVHSL 24, 1928, s. 5–25; Hübel I., *Chunradus dictus de Wya*. MVHSL 30, 1934, s. 5–9; Híkl R., *Moravská Třebová v dějinách*. Moravská Třebová 1948 (otištěno také in VVM 3, 1948, s. 43–66, 89–106); týž, *Moravská Třebová. Náčrt jejich dějin*. Moravská Třebová 1949; Vrbka J., *Kláster Koruna u Třebářova*. SM 1, 1957, s. 36–37; Zlámal B., *Augustiniánský klášter Koruna P. Marie*. In: Pechová O., Moravská Třebová. Praha 1957, s. 68; Richter V., *Jméno Moravská Třebová*. VVM 13, 1958, s. 84–87; Híkl R., *Třebůvka a jevičská cesta*. VVM 13, 1958, s. 216–219; týž, *Ještě „Kláster Koruna u Třebářova“*. SM 4, 1959, s. 44–45; Korkisch G., *Die Mährisch-Trübauer Stadtlandschaft auf Grund des ältesten Urbars von 1535–1548*. München 1960; Plaček M., *Opěrné body Boršovy kolonizace Moravskotřebovska*. In: *Dissertationes historicae* 7, 2002, s. 301–311; *Moravskotřebovsko-Svitavsko*. Brno 2002 (Vlastivěda moravská sv. 67).
- 73 K rodům panů z Riesenburku a Schonburku: Teige J., *Die Anfänge des Hauses der Riesenburge*. MVGDB 22, 1884, s. 166–173; Novotný V., *Boreš z Rýzmburka*. Časopis Matice moravské (dále jen ČMM) 47, 1923, s. 189–192; Šimák J. V. *Boreš z Rýzmburka*. ČSPS 31, 1923, s. 44–51; Sedláček A., *Hrady, zámky a tvrze království českého*. 14, Praha 1936, s. 50, 169–172; Zemlička J., *K počátkům a rozrodu Hraběšiců*. Folia historica Bohemica 13, 1990, s. 7–41; Charvátová K., *Historie osekého kláštera od založení do roku 1421*. In: 800 let kláštera Osek. Jubilejní sborník. Osek 1996, s. 49–60; Durdík T.–Klápště J., *Dva pohledy ...*, s. 266–276; Velimský T., *Hraběšici páni z Rýzmburka*. Praha 2002.
- 74 Durdík T.–Klápště J., *Dva pohledy ...*, s. 266–276.
- 75 Híkl R., *Urbář moravskotřebovský z r. 1535 a národnostní poměry té doby*. In: *Rodné zemi*. Brno 1958, s. 74.
- 76 Boreš byl v konfliktu s králem snad již v roce 1274 (FRB II, s. 301).
- 77 V listině je jmenován Bohuslav, předpokládám ale, že je totožný se Slávkem.
- 78 Listina byla v edicích pramenů (CDM IV, č. 177, s. 240–241; RBM II, č. 1219, s. 527) chybně datována rokem 1280. Správné datum určil Berthold Bretholz (CDM XV, č. 100, s. 82, pozn. 3). Je uložena v MZA Brno, fond E 4 – Augustiniáni v Brně, č. 2.
- 79 Průběh konfliktu popsal Jan L., *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000, s. 171–173.
- 80 Literatura uvádí, že Fridrich z Schonburku zemřel v Moravské Třebové roku 1300 a údajný Boreš II., syn Bohuslava, v roce 1325. Oba měli být pohřbeni v klášterním kostele Koruna P. Marie. Pro tyto informace jsem v pramenech nenalezl podporu.
- 81 Zlámal B., *Augustiniánský klášter Koruna ...*, s. 68.
- 82 Grolig M., *Ein Stücklein ...*; Hansmann M., *Zur Geschichte ...*
- 83 Literatura: Mackerle J., *Letopis města Jevíčka*. Brno 1958; týž, *Archiv města Jevíčka*. Jevíčko 1958; Skřivánek M., *Archiv města Jevíčka*. I, 1988, s. I–V. Rukopis v SOKA Litomyšl, i. č. I 216.
- 84 Interpretaci lokalit přebírá z Mackerle J., *Letopis ...*, s. 31.
- 85 Literatura: Sedláček A., *Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův*. ČMM 16, 1892, s. 219–222; Pinkava V., *Hrady, zámky a tvrze moravské*. Brno 1927, s. 53–54; Hosák L., *Příspěvky k starému rodopisu moravskému*. ČSPS 45, 1937, s. 167–169; Hurt R.–Svoboda K., *Hrad Cimburk u Koryčan*. Přerov 1940, s. 9–11; Hosák L., *Moravská větev pánů z Cimburka*. VVM 22, 1970, s. 77–79 (zde další literatura); Mackerle J., *Cimburk u Trnávky*. Velké Opatovice 1965 (Knižnice vlastivědných zpráv Malá Haná, sv. 1); *Moravskotřebovsko – Svitavsko*. Brno 2002 (Vlastivěda moravská sv. 67).
- 86 Híkl R., *Urbář moravskotřebovský ...*, s. 74.
- 87 1398 (ZDO I, č. 740, s. 219; ZDB I, č. 224, s. 56); 1408 (CDM XIV, č. 6, s. 4); 1464 (ZDO I, č. 34, s. 424); 1490 (ZDO II, č. 53 a 54, s. 51).
- 88 Literatura: Pinkava V., *Hrady, zámky a tvrze moravské*. Brno 1927, s. 28–29; Teichmann E., *Geschichte der Stadt Müglitz bis zur Heimkehr ins Reich*. Müglitz 1941; Hosák L., *Z nejstarších dějin Mohelnicka*. In: Vlastivědný sborník Městského musea v Mohelnici. Část I, 1953, s. 5–9; Březina J., *Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1963; Hosák L., *Vývoj mírovského panství do války husitských*. SM 11, 1965, s. 8–19; Spurný F., *Stručně dějiny Mohelnice*. In: Mohelnice včera a dnes. Mohelnice 1973, s. 15–18; Melzer M.–Schulz J. a kol., *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk 1993.
- 89 Bistřícký J., *Zdávky listiny*. ČČH 96, 1998, s. 292–305.
- 90 Interpretaci lokalit přebírám z Hosák L., *Vývoj mírovského panství...*, s. 8–19.
- 91 Z přehledu jsem vypustil Kladky – Roma, příliš vzdálené od Mohelnicka.
- 92 Literatura: Falz L., *Geschichte der Stadt Hohenstadt von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1920*. Hohenstadt 1920 (srovnej též český překlad *Dějiny města Zábřeha od nejstarších časů až do roku*

1920. Zábřeh 2001); Pinkava V., *Hrady, zámky a tvrze moravské*. Brno 1927, s. 36–37; Turek A., *Z počátku města Šilperka*. VVM 5, 1950, s. 22–26; Churý J., *Původ a dějiny hradu Hoštejna*. SM 1, 1957, s. 17–21; Hosák L., *Hospodářské poměry na panství zábřežském v II. pol. 15. století*. SM 6, 1961, s. 36–46; týž, *K počátkům dějin Šumperka*. SM 8, 1962, s. 38–46; Turek A., *K lokalizaci některých obcí okolo Štítů*. SM 9, 1963, s. 46–48; Březina J., *Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1963; Hosák L., *Místní jméno na Zábřežsku jako historický pramen*. SM 10, 1964, s. 27–31; týž, *Doslov k lokační listině štítecké rychty*. SM 10, 1964, s. 32–34; Michalitschke E., *Ještě k lokační listině štítecké rychty*. SM 15, 1967, s. 67–69; Schulz J., *Vývoj česko-moravské hranice na nejhořejším povodí Moravy a Moravské Sázavy do 2. poloviny 14. století*. SM 16, 1968, s. 20–25; Hosák L., *Z minulosti hradu Hoštejna*. SM 22, 1971, s. 25–32; Kalistová J., *Hrad Hoštejn*. In: *Vlastivědné zajímavosti*, č. 101. Vlastivědný ústav Šumperk 1974; Rýznar V., *Štítý 1278–1978*. Štítý 1978; Plaček M., *Fortifikační komplex v Hoštejně*. SM 59, 1990, s. 39–44; Wihoda M., *K problematice šilperského fojtského privilegia a jeho vzniku v r. 1278*. Časopis Matice moravské 111, 1992, s. 3–11; Melzer M.–Schulz J. a kol., *Vlastivěda šumperského okresu*. Šumperk 1993; Bartoš J.–Kovářová S., *Paměti obce Hoštejna*. Hoštejn 2000.
- 93 Listina je uložena v SOKA Šumperk, fond Archiv města Zábřeh, i. č. 1. Komentována byla in: Falz L., *Geschichte der Stadt Hohenstadt...*, s. 9, nové vydání *Dějiny města Zábřeha...*, s. 5–6; Březina J., *Zábřežsko v období feudalismu...*, s. 76–77. Za opis originálního znění vděčím doc. PhDr. Františku Spurnému, CSc. Ve starších prepisech je mezi Hartíkovem a Rudou uváděn Jakubov, podle F. Spurného je zde ale zapsán Janoušov.
- 94 Opis je uložen v MZA v Brně, fond GI–Bočkova sbírka, č. 8003. Na pramen upozornil Hosák L., *Hospodářské poměry na panství zábřežském...*, s. 41.
- 95 Hosák L., *Z minulosti hradu Hoštejna ...*, s. 25–32.
- 96 Bartoš J.–Kovářová S., *Paměti obce Hoštejna ...*, s. 5.
- 97 Kincl J., *Dva testamenty šlechtice Kojaty*. Acta Universitatis Carolinae–Iuridica 3, 1978, s. 301–320; Křivohlávek J., *Bystřec–Wizrece? Zpravidaj místopisné komise ČSAV 20, 1979, s. 524–529.*
- 98 Kuča K., *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. 1, Praha 1996, s. 410–413.
- 99 Hrabová L., *K problému ...*, s. 91; týž, *Ekonomika feudální državy...*, s. 93.
- 100 Tomas J., *Řešení vlastnických vztahů k území vznikajících královských měst ve 13. století*. In: *Život v archeologii středověku*. Praha 1997, s. 615–619; Žemlička J., „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst. ČČH 96, 1998, s. 502–531; Kejř J., *Vznik městského zřízení v českých zemích*. Praha 1998, s. 119–120.
- 101 K úloze viliků srovnej Jan L., *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000.
- 102 Musil F., *Doplňky soupisu moravských a slezských hrádků a tvrzí*. Časopis Slezského zemského muzea, série B, 46, 1997, s. 29; Nisler P., „Vytunelovaný“ hrad. Moravskotřebovské vlastivědné listy 11, 2000, s. 10–13; Plaček M., *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů hrádků a tvrzí*. Praha 2001, s. 109–110.
- 103 Odlíhují se od názoru Jindřicha Schulze, který předpokládal opačnou chronologii. Za starší způsob rozhraničení pokládal rozvodí, za mladší vodní toky. Srovnej Schulz J., *Vývoj česko-moravské hranice do 15. století*. HG 4, 1970, s. 52–81.
- 104 *Moravskotřebovsko – Svitavsko*. Brno 2002, s. 535–808 (Vlastivěda moravská, sv. 67).
- 105 K identifikaci jména Bělé srovnej Profous A., *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. I, Praha 1947, s. 41–42.
- 106 Jungmann J., *Slownjik česko-německý*. II, Praha 1836, s. 275 (heslo Laz).
- 107 Tamtéž. III, Praha 1837, s. 949 (heslo Rudka).
- 108 Hosák L., „Staré“ a „Nové“ město v období středověké kolonizace na Moravě. HG 4, 1970, s. 82–86; Smetana J., *K problému translací českých měst ve 13. a 14. století*. AH 14, 1989, s. 95–107; Kouřil P., *Středověká kolonizace na severovýchodní Moravě a ve Slezsku a její odraz v archeologických pramenech*. AH 18, 1993, s. 144.
- 109 K národnostnímu vývoji regionu od 16. století: Reichert J., *Platy a roboty poddaného lidu na statku Trnávěckém na Moravě roku 1572*. ČMM 4, 1904, s. 1–17; Haas A., *Národnostní vývoj Lanškrounska*. Letopisy kraje a města Ústí nad Orlicí 2, 1938, s. 100–112; týž, *Národnostní poměry na Lito-myšlském panství v 17.–19. století*. Tamtéž 3, 1939, s. 33–40, 73–78; Hiki R., *Urbář moravskotřebovský ...*, s. 73–82; Hosák L., *Hospodářské poměry na panství zábřežském v II. pol. 15. století*. SM 6, 1961, s. 36–46; Turek A., *K národnostním změnám okolo Mohelnice v 16. a 17. století*. SM 6, 1961, s. 47–54; týž, *K vývoji národnostních poměrů v Mohelnici v 16. a 17. století*. SM 8, 1962, s. 23–29; Lutterer J., *Vývoj místních jmen a osídlení v povodí Orlic*. Choceň 1969; Rombera J., *Registr statku Vranová Lhota z roku 1596*. VVM 42, 1990, s. 207–211; Sekotová V., *Česky a německy mluvící obyvatelé a vlastenecké snahy v regionu dnešního okresu Ústí nad Orlicí*. VSÚO 12, 2001, s. 65–72.
- 110 Při popisu panství před polovinou 19. století vycházím z Sommer J. G., *Das Königreich Böhmen ...*; Palacký F., *Popis království Českého*. Praha 1848, Wolny G., *Die Markgrafschaft Mähren*. V, *Olmützer Kreis*. Brünn 1839.

- 111 Sekotová V., *Česky a německy mluvící obyvatelé ...*, s. 71.
 112 Soupis literatury o dialektu regionu in Severin K., *Národopis Hřebečska*. Národopisná revue 12, 2002, s. 16–26.
 113 Hrabová L., *K problému...*, s. 87–89; *táž, Ekonomika feudální državy...*, s. 90.
 114 Schwarz E., *Jazyk německý na území ČSR*. Československá vlastivěda. III, Jazyk. Praha 1934, s. 524–597.
 115 K problematice národopisné diferenciacie Moravy Jeřábek R., *Etnické a etnografické skupiny a oblasti*. In: Jančář J. a kol., *Lidová kultura na Moravě*. Strážnice–Brno 2000, s. 9–29, 349–350.
 116 Hübel I., *Beiträge zur Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Schönhengster-Lande*. MVHSL 20, 1924, s. 5–52.
 117 *Statistický lexikon obcí v republice Československé*. I, Čechy, Praha 1924; II, Morava a Slezsko, Praha 1924.
 118 Severin K., *Národopis Hřebečska...*, s. 20–21.
 119 Není však znám podíl písaře nebo písařů na formě česky nebo německy znějícího záznamu. Tato poznámka se týká i předchozích interpretací soupisu z roku 1651.

Zusammenfassung

Die Kolonisation von Schönhengsten

Schönhengsten stellte die größte deutsche Sprachinsel auf dem historischen Gebiet Böhmens und Mährens dar. Die Landesgrenze teilte sie politisch in das Königreich Böhmen und die Markgrafschaft Mähren auf, administrativ gehörte sie mehreren Herrschaften an, geographisch trennte die Schönhengster Terrasse die Mährisch-Trübau Senke, die „Niederland“ genannt wurde, von der Zwittauer und der Leitomischler Anhöhe, dem sog. „Oberland“. Die Gegend um die Stadt Mohelnice (Müglitz) nannte man „Unterland“.

Diese Gliederung war eine Folge der Kolonisation im 13. Jh., als sich wahrscheinlich auch der Verlauf der Landesgrenze gestaltet hat. Noch vor dem Beginn der Besiedelung der Gegend von Schönhengsten besetzten die Prämonstratenser aus dem Leitomischler Kloster gemeinsam mit tschechischen Ansiedlern die Gebiete um Česká Trébová (Böhmisch Trübau) und Polička. Die Umgebung von Svojanov, zu der vermutlich auch Březová nad Svitavou (Brüsbau) gehört hat, wurde wahrscheinlich von Mähren aus besiedelt. Die tschechische Bevölkerung bewohnte auch sämtliche Dörfer im zukünftigen Lehen der Herren von Ronberk zwischen Březová und Letovice (Letowitz), die Dörfer südlich von Jevíčko (Gewitsch) und die gesamte Gegend von Mohelnice sowie von Zábřeh (Hohenstadt) einschl. der Dörfer, die der Burg Hoštejn gehörten, und der Dörfer in der Umgebung von Choceň. Die Grenze der deutschen Besiedelung von Schönhengsten stellt also eine Datierungslinie im Kolonisierungsprozeß dar.

Aus historischen Zusammenhängen ergibt sich, daß dieses Gebiet vor 1250 ein unbesiedelter Forst war. Die Forscher waren früher der Meinung, daß die slawischen Namen einiger Dörfer in Schönhengsten davon zeugen, daß hier vor der deutschen Kolonisation tschechische Ortschaften gewesen waren, welche von der deutschen Kolonisation überdeckt wurden und deren ursprüngliche Namen die neuen Bewohner übernommen hätten. Von derartigen Siedlungen gibt es jedoch keine historischen Belege, es ist auch nicht bekannt, nach welchem Recht sie hätten entstanden können und vor allem stellt die ziemlich hohe Anzahl dieser Namen die Frage auf, warum die zuvor schon besiedelte Landschaft hätte besiedelt werden müssen. Aus diesem Grund ist auch die Auslegung möglich, daß es sich bei den slawischen Namen nicht um die Namen der tschechischen Dörfer aus der Zeit vor der Kolonisation handelte, sondern um Ortsnamen (Toponyme) aus der ersten Hälfte des 13. Jhs., die die deutschen Ansiedler als Benennung ihrer neuen Sitze übernommen hätten. Manche von diesen Namen sind nämlich Oronyme oder charakterisieren die Geländesituation. Dies würde der Vorstellung entsprechen, daß der unbesiedelte Forst keinen anonymen Raum dargestellt hat, sondern daß konkrete Stellen aus praktischen Gründen ihren Namen zwecks Amtsgebrauchs (für königliche Beamten, Teilbesitzer sowie Lokatoren) haben mußten.

Die Lokatoren waren höchstwahrscheinlich die Schulzen der künftigen Städte und Dörfer, mit denen die Grundbesitzer Verträge über die Besiedelung eines genau festgelegten Gebiets abgeschlossen haben. Die Kolonisation verlief nicht spontan, sondern unter genau festgelegten Bedingungen. Deshalb mußten die Lokatoren bereits vor der Anwerbung der Ansiedler im Besitz ausführlicher Informationen betreffs der Geländesituation gewesen sein. Die Neuansiedler lebten in ihrem ursprünglichen Heimatland in feudaler Abhängigkeit, derer sie entbunden werden mußten, was wahrscheinlich eine Aufgabe der Lokatoren, der zukünftigen Schulzen, war. Vermutlich wurden die Kolonisten auch sorgfältig ausgewählt. Sie mußten die richtige Qualifikation besitzen und fähig sein, die Übersiedlung und die ersten Jahre in der neuen Heimat finanziell zu bewältigen. Ihre Übersiedlung verlief aus praktischen Gründen vermutlich in Kolonnen, und die Schulzen bekamen die Urkunden über ihre Privilegien erst nach der Erfüllung ihrer Aufgabe. Einige der Urkunden führen zwei Fristen an, während der die Kolonisten von Zahlungspflichten befreit wurden, eine für die bereits angesiedelten und eine andere für die eventuellen neuen Kolonisten. Dies zeugt von der Tatsache, daß diese Dörfer und Städte nicht in der ersten Welle im Rahmen eines Vertrags

mit dem Lokator besiedelt wurden. Da die geordneten Siedlungen lebensfähig waren und stabiler rechtlicher Verhältnisse (Schulzen) bedurften, wurden ihre Privilegien so formuliert, daß eine Erweiterung möglich war. Die Freiheitsfrist für die Neuansiedler betrug gewöhnlich zwanzig Jahre, daraus kann man das Gründungsjahr der jeweiligen Siedlung ableiten.

Die Besiedlung verlief sehr schnell, sie begann noch während der Herrschaft von Václav I., ungefähr im Jahr 1250 oder knapp danach, im Zuge der Kolonisation der Gegend um Lanškroun (Landskron) – Lanšperk, die dem Geschlecht Drnholec gehörte. Das Gebiet um Moravská Třebová (Mährisch Trübau) ist mit Boreš von Riesenburk verbunden, der es von König Václav I. bekam. Die Leitomischler Prämonstratenser kolonisierten das Flußgebiet von Třebovka von Česká Třebová bis zum Rand der Schönhengster Terrasse und das Flußgebiet von Loučná bis zu den Quellen des Flusses Svitava; damals entstand vermutlich auch die Stadt Svitavy (Zwittau).

Das Gebiet um die Stadt Svitavy gewann im Jahr 1256 der Bischof Bruno von Schauenburg, mit Ausnahme der Stadt wurde es jedoch nicht besiedelt, und alle hiesigen Siedlungen entstanden erst nach diesem Datum. Ungefähr im Jahr 1258, sicher aber vor 1270, ließ Přemysl Otakar II. Jevíčko einschl. der Dörfer nördlich der Stadt gründen. Polička als eine Königsstadt wurde in einem Raum gegründet, den vorher schon die Prämonstratenser mit den tschechischen Einwohnern besiedelt hatten. Von dem Gebiet der künftigen Herrschaft Cimburk gibt es nicht genügend Belege, die ursprünglichen tschechischen Dörfer konnten hier durch deutsche ergänzt werden. Das Gebiet von Mohelnice war bereits vor dem Anfang der Kolonisation ganz tschechisch. Bischof Bruno gründete hier die Stadt Mohelnice und wahrscheinlich auch einige deutsche Dörfer. Die Gegend von Zábřeh einschl. der Burg Hoštejn war ein königliches Lehen mit tschechischer Bevölkerung. Von hier aus führte dann Protiven von Zábřeh im Dienst des Königs die deutsche Kolonisation in Štítý (Schildberg) durch. Damit ging zum Jahr 1278 auch die Besiedlung des ursprünglichen Forstes zu Ende. Gebietsstreite waren wahrscheinlich von Anfang an ausgeschlossen, weil die Grenzen der Kolonisationsräume überwiegend nach den Flußgebieten festgelegt wurden.

Schönhengsten besaß zu dieser Zeit, aber auch später kein Zentrum, bis zur Hälfte des 19. Jhs. erstreckte es sich auf dem Gebiet von mehreren Herrschaften. Die Mundart der hiesigen Bevölkerung war nicht einheitlich, und die Gliederung des Raums in „Oberland“ und „Unterland“ zeugt von unterschiedlichen Lebensbedingungen. Die Namen „Schönhengstler“ oder „Schönhengstgau“ sind neuzeitig, sie entstanden erst am Anfang des 19. Jhs. Historische Quellen bestätigen die Annahme, daß der Umfang der deutschen Besiedlung der Gegend von Schönhengsten in seiner Schlußphase im Grunde dem Umfang der hiesigen deutschen Kolonisation im 13. Jh. entsprach. Eine Ausnahme stellt das Gebiet von Mohelnice dar, das ursprünglich tschechisch war und erst später germanisiert werden mußte.

Abbildungen:

1. Verbreitung der deutschen Besiedlung von Schönhengsten aufgrund der Volkszählung in den Jahren 1880–1921 mit der Markierung der Landesgrenze.
2. Rekonstruktion des Siedlungsgebietes des Klosters von Litomyšl in der 2. Hälfte des 12. Jhs. A – Gebiet „na Lubném“, B – Wiesen „Na poličkách“, C – Wald zwischen der Quelle des Desná-Flusses und dem Svatka-Fluß, D – wahrscheinliche Lokalisation von „Přeseka“ (Stará Voštica [Alt-Voštica-Weg]), E – Wald zwischen „Přeseka“ und dem Svitava-Fluß, F – Wald in Richtung Třebovka-Fluß, G – „von hier bis an Böhmens Ende“, H – vermutlicher Verlauf der Grenze zwischen dem Gebiet des Klosters von Litomyšl und dem Gebiet von Olešnice.
3. Das Gebiet von Litomyšl zum Jahr 1347 mit der Markierung der tschechischen (helle Flächen) und der deutschen (dunkle Flächen).
4. Rekonstruktion des Gebietes von Polička und Svojanov aufgrund der Quellen aus dem 15. und 16. Jhs.
5. Erweiterung der Provinz von Svitavy zum Jahr 1317, des Lehens des Geschlechtes Ronberg zum selben Jahr und des ehemaligen Raumes von Březová nad Svitavou anhand der Quellen aus dem 16. Jhs.
6. Das Gebiet von Lanškroun – Lanšperk zum Jahr 1304 unter Einbeziehung der späteren Berichte über die ethnische Zusammensetzung der Dörfer. Helle Farbe zeigt die tschechischen, dunkle Farbe die deutschen Dörfer.
7. Das Gebiet von Moravská Třebová und Cimburk anhand der Berichte von 1365, das Gebiet von Jevíčko anhand eines Falsums aus dem Jahr 1258.
8. Altes Siedlungsgebiet des königlichen Lehens von Zábřeh und der Burg Hoštejn anhand der Berichte aus dem 15. Jh, das bischöfliche Gebiet von Mohelnice anhand der Urkunden aus den Jahren 1273 bzw. 1275 und das Kolonisierungsgebiet von Štítý zum Jahr 1278.
9. Versuch einer Rekonstruktion der Verbreitung der deutschen Kolonisation von Schönhengsten im 13. Jh. Umstrittene Lokalitäten sind heller markiert.